PROVINCIE Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Nederhorst den Berg

Gemeentebeschrijving,
herziene versie, december 1991

Foto omslag:
Hervormde pastorie aan de
Voorstraat 1, uit circa 1870.

Inhoud

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Bodem en reliëf *9*
2.2 Afwatering *10*

3. **Grondgebruik** *13*
3.1 Agrarisch grondgebruik *13*
3.2 Niet-agrarisch grondgebruik *14*
3.3 Landschapsbeeld *15*

4. **Infrastructuur** *17*
4.1 Wegen *17*
4.2 Waterwegen *18*
4.3 Dijken en kaden *19*
4.4 Spoor- en tramwegen *20*
4.5 Militaire infrastructuur *20*

5. **Nederzettingsstructuur** *23*
5.1 Bevolking *23*
5.2 Nederhorst den Berg *25*
5.3 Overmeer *26*
5.4 Horstermeerpolder *27*
5.5 Hinderdam *29*
5.6 Buitengebied *30*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *31*
6.1 Nederhorst den Berg *31*
6.2 Overmeer *32*
6.3 Horstermeerpolder *32*
6.4 Hinderdam *33*

Verantwoording inventarisatie *35*

Geraadpleegde werken *37*

Herkomst afbeeldingen *39*

Afbeeldingen *41*

Register *57*

Colofon *59*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw - Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw - Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Nederhorst den Berg. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Gooi en Vechtstreek worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit ca. 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

De gemeentebeschrijving volgt in de eerst vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek en een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.
De MIP-werkzaamheden in de gemeente Nederhorst den Berg, bestaande uit een vooronderzoek, de inventarisatie, het fotograferen en beschrijven van de geselecteerde objecten en complexen en het schrijven en samenstellen van de gemeentebeschrijving, hebben plaatsgevonden in de maand januari 1991. Hiervoor waren in totaal vier weken beschikbaar. Deze werkzaamheden zijn uitgevoerd door J.A. van der Hoeve, op tijdelijke basis verbonden aan de Provincie Noord-Holland als inventarisator jongere bouwkunst.

Speciale dank gaat uit naar de heren J. Baar en K. Scherpenhuijsen, die de conceptversie van deze gemeentebeschrijving op een aantal punten hebben gecorrigeerd en aangevuld.

Haarlem, december 1991.

I. Inleiding

De gemeente Nederhorst den Berg ligt in het zuidoosten van de provincie Noord-Holland en wordt begrensd door de gemeenten Weesp (noordzijde), 's-Graveland (oost- en zuidzijde), Loenen (westzijde). De gemeente Loenen ligt in de provincie Utrecht. De Vecht vormt hier de grens tussen de provincies Utrecht en Noord-Holland.

De huidige grenzen van de gemeenten Nederhorst den Berg zijn niet gewijzigd sinds 1819, het jaar dat de gemeente is ingedeeld bij de provincie Noord-Holland.
Bij keizerlijk decreet van 25 oktober 1811 werden de Utrechtse gemeenten Nederhorst den Berg, Ankeveen en Nigtevecht tot één gemeente samengevoegd. De zetel van het gemeentebestuur werd in Nederhorst den Berg gevestigd. Na herstel van de autonomie van Nederland werden bij Koninklijk Besluit van 14 november 1815 de gemeenten Ankeveen en Nigtevecht met ingang van 1 januari 1816 "of zoveel later als voegzaam" weer zelfstandig. De scheiding werd pas op 1 januari 1818 bewerkstelligd.
De wet van 19 mei 1819 "betreffende de rectificatie van de grens-scheiding tussen Holland (noordelijk gedeelte) en Utrecht" deelde de gemeenten Nederhorst den Berg en Ankeveen toe aan de provincie Holland (noordelijk gedeelte), sinds 1839 hernoemd tot Noord-Holland. Bij deze overgang werd het eiland de Nes, dat even ten zuiden van het dorp Overmeer ligt, toegedeeld aan de gemeente Vreeland.

De huidige gemeente heeft een oppervlakte van 1458 ha (waarvan 301 ha binnenwater) en telt 5.177 inwoners. Zij omvat de dorpen Nederhorst den Berg en Overmeer en de gehuchten Hinderdam en Horstermeer.

De gemeente Nederhorst den Berg behoort tot de MIP-regio Gooi en Vechtstreek. Deze regio omvat de gemeenten Blaricum, Bussum, Hilversum, Huizen, Laren, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, 's-Graveland en Weesp.

Voor de inventarisatie is de gemeente in vier deelgebieden verdeeld, namelijk:
1. Nederhorst den Berg
2. Overmeer
3. Horstermeer
4. buitengebied.

(Zie afbeelding 1 t/m 7.)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem en reliëf

Gedurende het Pleistoceen zijn in de huidige Vechtstreek zand en grind afgezet door de Rijn, Maas, Weser en Elbe. In de laatste fase van deze periode, de fase van de ijstijden, was de loop van deze rivieren door het oprukken en terugtrekken van het landijs aan vele wisselingen onderhevig.

In de voorlaatste ijstijd (Saalien) schoof het landijs vanuit het noorden tot ongeveer halverwege Nederland. De ijsmassa verplaatste zich via de bestaande rivierdalen, waarbij zand en grind uit de bodem vooruitgeschoven en opgestuwd werd. Langs de uiterste grenzen van het landijs ontstonden stuwwallen.
In twee verschillende stuwingsfasen zijn in het Gooi en de Vechtstreek twee achter elkaar gelegen stuwwallen ontstaan.
In de Vechtstreek zijn de stuwwallen slechts fragmentarisch behouden gebleven en grotendeels door latere afzettingen aan het oog onttrokken. De (oudste) stuwwal bij Hilversum vindt zijn vervolg in de grondhoudende opduiking van Nederhorst den Berg. De stuwwal van Huizen en Laren vindt zijn vervolg in de zandopduikingen in de Nieuwe Keverdijksche Polder (zandkoppen) en de Kavelberg te Muiderberg.

In de laatste ijstijd bereikte het ijs ons land niet, maar deed hier wel een toendraklimaat ontstaan. Omdat begroeiing toen vrijwel volledig ontbrak had de wind vrij spel. Door de vele zandverstuivingen is aan de voet van de stuwwallen een pakket (fijn) dekzand afgezet. Ook in deze periode heeft de (Oer)Vecht zich een weg langs de stuwwallen gebaand.

Door de temperatuurstijging gedurende het Holoceen (10.000 jaar geleden) smolt zeer veel landijs. Hierdoor ontstond een aanzienlijke stijging van de zeespiegel, nam het verval in de rivieren af en steeg het grondwater. Als gevolg hiervan ontstonden in de Vechtstreek uitgebreide moerasgebieden en natuurlijke zoetwatermeren (Naardermeer, Horstermeer). Deze meren stonden in open verbinding met de Vecht en de zee.
In dit moerasgebied werd veen gevormd, dat op enige plekken een aanzienlijke dikte bereikte (ca. 6 meter).
De Vecht stroomde oorspronkelijk vrij en onbedijkt door het land, waardoor talrijke overstromingen plaatsvonden. Aan weerszijden van de stroombedding werd materiaal afgezet: langs de rivier werden de grovere zanddelen afgezet (oeverwallen) en verderop rivierklei, dat uitwigde tegen het intussen ontstane veen.
Ten noorden van Loenen heeft de Vecht nauwelijks oeverwallen kunnen vormen door de vele overstromingen van zee. Hierbij werd steeds veen weggeslagen en werden lagen zeeklei afgezet. Hiermee ontstond een afwisseling in lagen veen en klei.
In de hoge middeleeuwen (12de eeuw) is men begonnen met de aanleg van zeedijken. Regelmatig waren er nog dijkdoorbraken waarbij tot diep in het land nieuwe zeeklei werd afgezet.
Omstreeks 1310 is men begonnen met de bedijking van het noordelijk deel van de Vecht en in 1437 zijn er bij Hinderdam sluiswerken aangelegd om de getijdewerking in de rivier te beteugelen en stormvloeden te keren. Hierdoor werden de opstuwings-overstromingen geconcentreerd in het noordelijk deel van de Vecht, waar de rivierdijken het regelmatig begaven. De gronden achter deze doorbraken zijn overslaggronden, die grof zand bevatten en over het zand zijn uitgespreid.

De gemeente Nederhorst den Berg bestaat uit een aantal polders en één droogmakerij. De polders direct langs de Vecht bestaan uit veen- en kleilagen op zand. Door inklinking van het veen (door oxydatie en bemaling) is de bodem in deze polders met gemiddeld 2 tot 2,5 meter gedaald. Het huidige peil varieert tussen -1,1 m en -1,6 m NAP. In de Kuijerpolder ligt een zandopduiking van de glaciale stuwwal, die tot ca. 5 meter boven het huidige polderpeil reikt.
De polders ten oosten van de Reevaart bestonden uit veen op zand, waarvan de bovenlaag enigszins kleiig was. Deze polders zijn tussen de 16de en 20ste eeuw verveend. Vervolgens is er zand gewonnen, tot putten van 50 meter diepte. Het zijn nu grote waterplassen.
Het Horstermeer was een natuurlijk meer, dat in 1882 is drooggemalen. De bodem is een complexe en afwisselende samenstelling van zand, klei en veen. Het peil varieert tussen de -3,0 m en de -3,4 m NAP.
(Zie afbeeldingen 8 en 9.)

2.2 Afwatering

De basis van de afwatering in de gemeente Nederhorst den Berg wordt gevormd door de rivier de Vecht. Alle polders wateren direct of indirect af op deze rivier.
De Vecht vormt sedert 1674 een afgesloten boezemwater, dat zelf weer afwatert op de Zuiderzee (na 1932 IJsselmeer genaamd).

Van oorsprong was de Vecht een natuurlijke zijrivier van de Kromme Rijn. Na de aanleg van de dam in de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122 was hij afgesneden van zijn oorsprong.
De afwatering van de omliggende gebieden (ook te Nederhorst den Berg) werd hiermee aanzienlijk verbeterd en maakte daarmee verdergaande ontginningen mogelijk.
De rivier mondde uit in de wateren, die in de Middeleeuwen de Zuiderzee vormden. Bij hoge waterstanden stagneerde niet alleen de afwatering van de Vecht, maar drong ook het zeewater diep in de Vecht door. Dat gaf wateroverlast omdat de omliggende gebieden hun water niet kwijt konden. Daarnaast was er ook gevaar van dijkdoorbraken.
Reeds in de 14de eeuw werd daarom een dam aangelegd bij Breukelen (Otterspoordam). In 1437 werd deze dam verplaatst naar de grens tussen het Sticht en Holland, bij Hinderdam, en in 1673/74 naar Muiden.
Met deze laatste verplaatsing was de invloed van de Zuiderzee tot de kust teruggedrongen. De problemen met de afwatering op de Vecht waren weliswaar verminderd, maar niet voorbij. Bij noordwestelijke storm werd het zeewater zo opgestuwd, dat de Vecht haar overtollige water niet via de Muidersluizen kon lozen. In de eerste plaats was er gevaar voor (rivier)dijkdoorbraken. En ook konden de omliggende polders hun water ook niet uitslaan op de Vecht.
Om de zes tot tien jaar werd het gebied getroffen door overstromingen. Maar pas na de overstromingen in 1925/26 en 1928 werd een tijdelijke voorziening aangebracht in de vorm van een gemaal op de Vecht, die bij de sluis van Muiden het Vechtwater bij extreme waterstanden kon uitslaan. Na de sluiting van de Zuiderzee was dit gemaal overbodig.

Het gebied rond Nederhorst den Berg werd tussen de 10de en 16de eeuw ontgonnen. De ontginningseenheden waterden aanvankelijk op natuurlijke wijze af op de Vecht. Maar door de inklinking en oxydatie van het veen, daalde de bodem op sommige plaatsen met liefst 2,5 meter. In de loop van de 16de en 17de eeuw was derhalve natuurlijke afwatering onmogelijk geworden. De oudste vergunning tot bemaling (Molenbrief) dateert uit 1577.

Alle polders worden tenminste sinds de 17de eeuw kunstmatig ontwaterd. Aanvankelijk geschiedde dit met windmolens, maar deze zijn tussen ca. 1880 en 1905 door gemalen vervangen.

De aanleg van de Reevaart (1628-'31), het droogmalen van de Horstermeer (1882) en de demping van de Reevaart (1969-'71) hadden wijzigingen in de afwatering tot gevolg.

Horn- en Kuijerpolder:
Deze polders zijn vermoedelijk de oudste ontginningen bij Nederhorst den Berg. Ze reikten vanaf de oeverwal van de Vecht (Eilandseweg) tot aan de voormalige Achterstraat, die op zijn beurt weer de ontginningsbasis vormde van de Blijkpolder en Spiegelpolder.
De Reevaart is in 1628-'31 op deze ontginningsbasis aangelegd.
De Hornpolder en Kuijerpolder werden gescheiden door een kade, de Torenweg. De Kuijerpolder werd bemalen door een molen aan de Eilandseweg, de Hornpolder door een molen aan de Reevaart.
In 1899 zijn beide polders tot één bemalingseenheid samengevoegd. Beide molens zijn korte tijd later vervangen door één gemaal met een dieselmotor van 27 PK met centrifugaalpomp, dat ter plaatse van Kuijerpoldermolen staat (Eilandseweg 10: 1905). Dit is op zijn beurt recent vervangen door een elektrisch gemaaltje.

Spiegelpolder:
Deze polder is vanaf de 17de eeuw verveend. Daarbij is zij vervallen tot een landschap van legakkers en petgaten. Tussen 1937 en 1980 is in de polder vervolgens zand gewonnen. Toen is de polder tot een grote waterplas vervallen; slechts in het westen zijn nog restanten van de legakkers behouden.
Tot in de 19de eeuw werd de polder bemalen door een molen aan de Dammerweg, die het water op de Reevaart uitsloeg. In 1904 is de molen vervangen door een ruwoliemotor van 26 PK met een centrifugaalpomp. In 1942 is ten behoeve van de zandwinning in het noorden van de polder een sluis aangelegd. Bij het in- en uitvaren van de zandschepen kwam via deze sluis veel Vechtwater in de polder. Eén van voorwaarden van de vergunning tot zandwinning was dat de exploitant (Ballast Nedam) het polderpeil zou handhaven. Hiertoe is omstreeks 1950 naast de sluis een centrifugaalpomp (26 PK) opgesteld, als hulpgemaal.
In 1960 is het hoofdgemaal (aan de Dammerweg) voorzien van een elektromotor. Bij de demping van het noordelijk deel van de Reevaart (1979) is het gemaal opgeheven. Tevens zijn toen de kaden tussen de Spiegel- en Blijkpolder vergraven om deze polders samen te voegen.

Blijkpolder:
Deze polder is door de vervening vergraven tot een landschap van petgaten en legakkers. Na de zandwinning in de 20ste eeuw is deze polder tot een waterplas vervallen. Hij vormt sedert 1979 één geheel met de Spiegelpolder.
De Blijkpolder had oorspronkelijk een eigen bemaling. Aan de Overmeerseweg stond een molen (molen De Blijk). Die is in 1882 vervallen. Sindsdien wordt de polder bemalen door de bemalings-installaties van de Horstermeerpolder.

Meeruiterdijkerpolder, Prutterpolder of Prutpolder:
Oorspronkelijk waterde deze polder uit op de Horstermeer, met behulp van een wipmolen. Van deze molen uit 1632 bestaat de romp nog (Middenweg 24). De molen is in 1882 vervallen.
De afwatering van de Prutpolder is overgenomen door de opeenvolgende gemalen van de Horstermeerpolder. Het overtollige water wordt via een duiker onder de Randweg in de Horstermeerpolder geleid en daar uitgeslagen.
Door de aanleg van de nieuwe uitwatering van de Horstermeer (1924) is de polder in twee delen gesneden.

Horstermeerpolder:
Het Horstermeer is in 1882 voor de tweede maal drooggelegd. Dit is geschied met twee stoomgemalen: het ondergemaal aan de Machineweg 55 en het bovengemaal aan de Overmeerseweg. Het bovengemaal zorgde tevens voor de bemaling van de Blijkpolder. Al spoedig bleek de bemaling grote problemen te geven. Derhalve werd dit gemaal in 1895 vervangen door een nieuw stoomgemaal (Vreelandseweg 2). Dit gemaal sloeg het water uit de aloude uitwatering van het meer, die bij Overmeer in de Vecht uitmondde. In 1910 bleek ook dit gemaal onvoldoende. Toen heeft men het omgebouwd tot dieselgemaal. Maar ook dat bleek niet voldoende.
In 1924 is daarom een zeer krachtig elektrisch gemaal met 2 pompen gebouwd (Middenweg 20). Tevens is toen een nieuwe uitwatering gegraven, die even ten zuiden van Overmeer dwars door de Meeruiterdijksepolder is geleid.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch grondgebruik

Vanouds is in de gemeente Nederhorst den Berg een belangrijke plaats ingeruimd voor de landbouw. Aanvankelijk werd er zowel akkerbouw als veeteelt bedreven, in kleinschalige gemengde bedrijven. Echter naarmate het veen in de polder verder inklonk door oxydatie en bemaling nam het aandeel van de veeteelt toe.
De veenlaag, die oorspronkelijk ongeveer 6 meter dik was, is nu gereduceerd tot 3,5 à 4 meter.
De boerenbedrijven in Nederhorst den Berg waren in de MIP-periode vrijwel alle zuivere graslandbedrijven. Er werd voornamelijk rundvee gehouden (koeien). Na de Tweede Wereldoorlog heeft men zich daarnaast toegelegd op het houden van schapen. Slechts in de Horstermeerpolder ligt nog enig akkerland, waar met name veevoedergewassen verbouwd worden (o.a. maïs).

In de 17de en 18de eeuw zijn er binnen de gemeente enkele buitenplaatsen gesticht. Rond deze buitenplaatsen vond onder andere tuinbouw plaats. De meeste van deze buitenplaatsen zijn reeds in de 19de eeuw weer verdwenen, waarbij echter de tuinbouw is gebleven. Zo werd in 1843 op de voormalige buitenplaats Stilhorn een groot tuinbouwbedrijf gesticht, dat zijn produkten vooral naar Amsterdam exporteerde.
Dit bedrijf wordt gezien als voorloper van de tuinbouwbedrijven in de Horstermeer.

De Horstermeer werd in 1882 drooggelegd. Men voorzag een belangrijke uitbreiding van het landbouwareaal. De ontginning verliep weliswaar naar wens, maar de verwachtingen werden echter niet geheel bewaarheid.
In 1939 is de Heidemij gestart met een gedeeltelijke herontginning van de polder. In de oorlog is dit project gestaakt. Nadien is het project niet meer voortgezet.
In de periode na de oorlog is steeds meer grond aan de landbouw onttrokken, o.a. voor bedrijfsterreinen.
Aanvankelijk werd in de Horstermeerpolder voornamelijk veeteelt bedreven. De akkerbouw speelde een secondaire rol: er werd enige rogge en koolzaad verbouwd. Langs de randen van de polder werd wilgengriendhout in stand gehouden, dat werd geoogst voor het snijden van hoepels (voor houten tonnen).
In 1902 vestigden zich enige leden van de kolonie Walden van Frederik van Eeden in de Horstermeerpolder. Zij stichtten hier een onderafdeling van de kolonie: "de nieuwe Harmonie". Hun boerderij bestaat nog steeds als Middenweg 115.

De tuinbouw, die de kolonisten van de "Nieuwe Harmonie" hier in de polder introduceerden, bleek zeer succesvol. Aanvankelijk werden diverse koolsoorten, doperwten en bonen verbouwd (in de open lucht).
Omstreeks 1915 vestigden zich enige inwoners uit Broek op Langendijk in de polder. Dankzij hen nam het verbouwen van kool een hoge vlucht.
In 1917 introduceerde de heer Zwagerman de eerste verwarmde kassen, die zeer succesvol bleken en veel navolging kregen.
De tuinbouwprodukten werden voornamelijk in het Gooi afgezet.
Omstreeks 1945 waren de tuinbouw en veeteelt nog steeds de voornaamste middelen van bestaan. Er was toen 39% van de beroepsbevolking werkzaam in deze sector. Hierbinnen had de tuinbouw het grootste aandeel. De werkgelegenheid hierin was vooral tussen 1909 en 1930 sterk toegenomen: namelijk van 4,1% van de beroepsbevolking in 1909 tot 17,5% in 1930.

Na de Tweede Wereldoorlog is de werkgelegenheid in de agrarische sector scherp gedaald. In 1960 was nog 23% van de beroepsbevolking in deze sector werkzaam, in 1971 nog slechts 9%. Daarbinnen is het aandeel van de tuinbouw sterk teruggelopen.

3.2 Niet-agrarisch grondgebruik

De drie voornaamste vormen van niet-agrarisch grondgebruik in de gemeente Nederhorst den Berg zijn: veenafgraving, zandwinning en het gebruik van schoon water.

In de polders ten oosten van de Reevaart lag de veenlaag direct op het zandpakket. Een afsluitende kleilaag ontbrak geheel of gedeeltelijk. Sedert het begin van de 16de eeuw heeft men deze veenlaag afgestoken om haar als turf te verhandelen. Aanvankelijk werd slechts droge winning beoefend, waarbij het veen tot vlak boven de waterspiegel werd afgestoken. Later werd echter het veen tot onder de waterspiegel uitgebaggerd. Deze bagger werd op zogenaamde legakkers te drogen gelegd, waarna het als turf werd afgestoken. Hoewel de winning van het veen aan regels onderhevig was ging men steeds verder met de winning, zodat er slechts zeer smalle stroken overbleven als legakkers en brede petgaten.
De gemengde ordonnantie op de ontgrondingen van de veenlanden van 29 juli 1767 verplichtte tot het oprichten van een droogmakingsfonds, dat als doel had de plassen droog te malen na afgraving van het veen. Maar omdat er na de afgraving slechts schraal zand overbleef, dat ongeschikt was voor de landbouw, heeft men deze gebieden overgelaten aan de natuur.
De grootschalige veenwinning is voortgezet tot ca. 1880, toen turf als brandstof langzaam aan werd verdrongen door steenkool.
Op kleinere schaal is de vervening echter voorgezet tot ca. 1925.

In 1935 kreeg de Amsterdamse Ballastmaatschappij vergunning van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland tot gedeeltelijk ontzanding van de Spiegelpolder. In 1936 verkreeg de maatschappij vergunning om de Vechtkade door te steken ten behoeve van de aanleg van een tijdelijk kanaal om zandzuigers in de polder te varen.
Het opgezogen zand werd op een depot gestort, waar het water kon wegvloeien. Het droge zand werd vervolgens in treinwagons geschept, waarmee het naar de Vecht werd vervoerd. Het zand werd daar via een koker met een
lopende band onder de weg door gevoerd, waar het in grote zandschepen werd gestort.
In 1942 is in het "tijdelijke" kanaal een sluis aangelegd, voorzien van een ijzeren ophaalbrug. Sindsdien werd het zand via het kanaal in grote zandbakken afgevoerd.
De zandwinning is voortgezet tot 1980, waarbij in de polder putten tot 50 meter diepte zijn ontstaan.

Ook in de Vecht is op meerdere plaatsen zand gewonnen. Zo is bijvoorbeeld het eiland de Nes of het Realeneiland, dat in 1631 door de afsnijding van een meander in de Vecht was ontstaan, geheel vergraven.

Het zachte (kalkarme) en schone Vechtwater bleek zeer geschikt voor het verrichten van de was. De wasserijen zijn voortgekomen uit de linnenblekerijen, die hier in de 18de eeuw samen met de buitenplaatsen zijn gevestigd.
Aan het eind van de 19de eeuw en in de periode tussen 1909 en 1930 is de werkgelegenheid in de wasserijen sterk toegenomen.
Zowel het aantal wasserijen is toegenomen als de omvang van de bedrijven. In 1930 waren er 17 wasserijen.

Kort na 1945 waren er nog 12 wasserijen en 3 wasverzendbedrijven in functie.
Toen de Vecht in toenemende mate vervuilde haalden de wasserijen hun schone water uit de Spiegelpolder. Het vuile water werd sedert 1925 geloosd in de "vuile polders" of "zeeppolders" (vier afgedamde gedeelten in de Spiegel- en Blijkpolder). Dit systeem heeft nog tot 1980 gefunctioneerd, toen de laatste wasserijen op het riool werd aangesloten.

Het schone Vechtwater was dusdanig geliefd in Amsterdam, dat tot ca. 1875 als drinkwater en voor de bereiding van onder andere bier werd verscheept.

3.3 Landschapsbeeld

In de gemeente Nederhorst den Berg zijn vier soorten landschap te onderkennen: veenweidelandschap, Vechtlandschap, moeraslandschap (plassen met moerasranden) en een droogmakerij.

De Horn- en Kuijerpolder, het noordelijk deel van de Spiegelpolder en de Prutpolder zijn veenweidegebieden. Het landschap heeft een open structuur en bestaat uit vrijwel evenwijdige percelen grasland met weinig bomen of struiken.
Aan de westzijde worden deze polders afgesloten door een brede band, die bestaat uit de rivier de Vecht met aan weerszijden rietland, dijken en opgaande beplanting. De opgaande beplanting bevindt zich zowel op de boerenerven als ertussen. Deze "band" wordt gekenmerkt als Vechtlandschap. De beide polders ten oosten van de (gedempte) Reevaart, de Spiegelpolder en de Blijkpolder zijn tussen de 17de en 20ste eeuw verveend.
Daarbij is een landschap ontstaan van smalle legakkers en brede petgaten. Sedert 1936 zijn de legakkers door zandwinning verspoeld. Slechts aan de randen zijn nog resten van de legakkers behouden gebleven. Deze randen hebben een moerasachtig karakter. Het landschap (inclusief de plassen) wordt gekarakteriseerd als moeraslandschap.

De Horstermeerpolder is een droogmakerij uit het eind van de 19de eeuw (1882). Hij is verkaveld in smalle diepe percelen, uitgezet vanuit een centrale middenas (de Middenweg). Het zuidelijk deel van deze polder is in 1939 herverkaveld. Daarbij is een gedeelte aan verwildering prijsgegeven. Hier groeien nu struiken en bomen.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

In oorspronkelijke vorm was het wegennet in Nederhorst den Berg sterk noord-zuid gericht. De oudste (middeleeuwse) weg lag op de oeverwallen van de Vecht en vormde een verbinding tussen Vreeland en Weesp. De oostzijde van de gemeente was aanvankelijk door moerassen en later door de verveningen slecht toegankelijk. Slechts enkele paden en kaden verbonden Ankeveen en Kortenhoef met Nederhorst den Berg.

Volgens de kaart van Kuyper uit 1866 kende Nederhorst den Berg toen slechts enkele straat- en kunstwegen. De belangrijkste hiervan is de noord-zuidweg, die uit de Vreelandseweg, de Overmeerseweg, Dammerweg en de Hinderdam bestaat. De Hinderdam sluit aan op de onbestrate Dammerweg in Weesp.
Deze weg maakt deel uit van het zandpad, dat in 1628-1631 is aangelegd tussen Nieuwersluis en Hinderdam. Het is tegelijk aangelegd met het graven van enige afsnijdingen van bochten in de rivier de Vecht, namelijk bij de Nes, oostelijk langs Nederhorst den Berg (de Reevaart of Nieuwe Vecht) en bij Hinderdam. Op de oude provinciegrens tussen Utrecht en Noord-Holland ging deze zandweg over in een onbestrate kade. Overigens vertoont ook de andere oever van de Vecht hetzelfde beeld: de weg in Nigtevecht is bestraat, maar na het passeren van de Noord-Hollandse grens verandert de weg in een onbestrate kade.

Na de drooglegging van de Horstermeer in 1882 is de Middenweg aangelegd, die een snelle verbinding tussen Ankeveen en 's-Graveland enerzijds en Overmeer en Nederhorst den Berg anderzijds mogelijk maakte. De Middenweg was aanvankelijk een grintweg met een smal middenpad van klinkers (paardenpad).
In 1948 is de Spiegelweg aangelegd, die het verkeer om de kern van het gehucht Hinderdam leidde.
In 1969-1971 is de Reevaart gedempt om een nog betere afwikkeling van het noord-zuid verkeer in de gemeente Nederhorst den Berg mogelijk te maken. Maar in Weesp komt men ook nu nog steeds op de oude Vechtkade (de Dammerweg). Het enige knelpunt in deze weg in Nederhorst den Berg werd toen nog gevormd door de smalle Overmeerseweg in het dorp Overmeer. In 1973 is het noordelijk deel van de Middenweg in de Horstermeerpolder en de gedempte Reevaart aangelegd en in 1980/1981 het zuidelijk deel van de Randweg, dat de Vreelandseweg met de Middenweg verbindt. Zo werd alle doorgaande verkeer om het dorp Overmeer geleid.

Met de demping van het zuidelijk deel van de Reevaart in 1969-1971 verdween ook de tolbrug van Nederhorst verwijderd. Deze vormde de enige vaste verbinding van het dorp Nederhorst den Berg met de rest van de gemeente.

In een overzicht van de wegen van de gemeente Nederhorst den Berg van omstreeks 1900 blijken er zeer veel sintelwegen en grintwegen te zijn, en slechts enkele klinkerwegen. In de periode tot 1920 zijn er veel sintelwegen gewijzigd in grintweg. Pas na de oorlog zijn vrijwel alle wegen met asfalt bedekt. Slechts in de Horstermeerpolder bevinden zich nog enkele ongeplaveide wegen en sintelwegen (o.a. de Dwarsweg).

De Petersburgerweg en de Googlaan zijn onttrokken aan het verkeer. De Googlaan was voor de aanleg van de Middenweg (ca. 1890) de verbinding met 's-Graveland. Het Ankeveensepad, een voetpad op een smal legakker in de Blijkpolder, is door de zandwinning in de polder

vergraven. Dit is pas na de Tweede Wereldoorlog geschied.
In 1900 waren vrijwel alle wegen in particulier onderhoud, in de vorm van zogenaamde verhoefslaagde wegen. Zo was bij de brug over de Reevaart nog steeds een deel van de Voorstraat in beheer van de Stad Utrecht en Jonkvrouwe Constantin Jacoba Agnes Warin (nazaat van Gerard van de Reede). Pas in de loop van deze eeuw nam de gemeente het onderhoud van de wegen over om overal een gelijke staat van onderhoud te waarborgen. Er zijn nog echter enkele wegen in particulier onderhoud.
(Zie afbeeldingen 10a en 10b.)

4.2 Waterwegen

Vanouds was de Vecht de voornaamste waterweg in dit gebied.
Deze waterweg maakte deel uit van de belangrijkste scheepvaartroute tussen Utrecht en Noord-Duitsland. Bij de opkomst van Holland en daarin voornamelijk Amsterdam werd de Vecht de voornaamste route tussen de Rijn en Amsterdam.
In de 17de eeuw is de Vecht op vele punten aangepast en verbeterd voor de scheepvaart. De rivier is gereguleerd met sluizen, dijken en kaden.
In samenhang met de aanleg van het Zandpad tussen Nieuwersluis en Hinderdam zijn in 1628 bij Nederhorst den Berg drie meanders in de rivier door kanalen afgesneden, namelijk: de meander om de Nes (een zandopduiking), de bocht om Nederhorst den Berg en de meander bij Hinderdam.
De grote bocht rond Nederhorst den Berg werd door een ca. 2,2 km lang kanaal afgesneden. Dit kanaal kwam even ten oosten van het dorp "den Berg" (Nederhorst den Berg) te liggen. Het is gegraven op kosten van de stad Utrecht en de ambachtsheer van het kasteel Nederhorst, Gerard van Reede, en werd de Nieuwe Vecht of de Reevaart genaamd. Deze laatste naam was ontleend aan de familienaam van Gerard van Reede. Het kanaal is in de loop der tijd enige malen verbeterd en verbreed, onder andere in 1822-1828 en in 1854.
Na de aanleg van het Merwedekanaal (1884-1893) verloor de Vecht veel van haar belang voor de scheepvaart. Daarmee werd het ook stil op de Reevaart. De aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal deed de scheepvaart op de Vecht nog meer verminderen. Nu is er voornamelijk pleziervaart.
Over de Reevaart lag slechts één brug. Dit werd door de dorps-uitbreidingen aan weerszijden van het kanaal steeds bezwaarlijker geacht. Mede daarom is het zuidelijk deel van de Reevaart in 1969-1971 gedempt en het noordelijk deel in 1979. Het zand voor de demping van het kanaal was gewonnen in de Blijkpolder.

Tot na de Tweede Wereldoorlog lag dwars door het dorp Overmeer een kanaal. Dit was de gekanaliseerde uitwatering van de Horstermeer.
In 1882 heeft men de Horstermeer drooggelegd. Toen verloor deze uitwatering (tijdelijk) zijn functie. Tussen 1895 en 1924 is deze uit-watering opnieuw gebruikt om het water uit de Horstermeerpolder te slaan. Aan Vreelandseweg 2 staat het gemaal dat in deze periode heeft gefunctioneerd. Deze voormalige uitwatering is omstreeks 1970 gedempt.

De zuidwestgrens van de gemeente Nederhorst den Berg wordt gevormd door het Hilversumsch Kanaal, dat in 1934-1936 is gegraven als verbinding tussen Hilversum en de Vecht. Hiertoe werd de Kortenhoefse Zuwe aanmerkelijk verbreed. De sluis 't Hemeltje verbindt de Vecht en het Hilversumsch Kanaal met elkaar. In 1987 is naast de (oude) ophaalbrug over de sluis een tweede aangelegd.

In 1935 kreeg de Amsterdamse Ballastmaatschappij (later Ballast Nedam) vergunning van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland tot gedeeltelijke ontzanding van de Spiegelpolder. Om de grote zandzuigers in de polder

te varen werd een "tijdelijk" kanaal tussen de Vecht en de polder aangelegd. In 1942 werd toestemming verleend het kanaal te handhaven en er een sluis in aan te leggen. Het zand werd sindsdien in grote platte schepen geladen, die vervolgens via de Zandsluis de Vecht konden bereiken.
Tot 1980 is in de Blijk- en Spiegelpolder zand gewonnen. Het landschap van petgaten en legakkers werd daarbij gewijzigd in een grote plas. Ook de Ankeveensevaart, die in de 17de eeuw als afwateringskanaal was gegraven voor de Sticht-Ankeveense Polder, is toen opgegaan in deze waterplas. Overigens waren de drie sluizen in deze vaart reeds in ca. 1915 en in 1922 opgeruimd.

Het vervoer over water was voor de gemeente Nederhorst den Berg altijd van groot belang. Tot 1925 bestond de enige vorm van openbaar vervoer uit de trekvaartverbindingen met Amsterdam en Utrecht. Ook de wasserijen waren tot in deze eeuw geheel afhankelijk van vervoer over water.
Verder functioneerden er tot ca. 1930 in totaal vier voetveren over de Vecht, één aan de Hinderdam, één bij "de Hoek" en twee tussen de Eilandseweg en Nigtevecht.
(Zie afbeelding 11.)

4.3 Dijken en kaden

De gemeente Nederhorst den Berg bestaat momenteel uit vier polders, de Spiegel- en Blijkpolder, de Horn- en Kuijerpolder, de Horstermeerpolder en de Meeruiterdijkse- of Prutpolder. Deze polders zijn alle omgeven door dijken en kaden.
De oudste kaden in de gemeente liggen langs de Vecht (Vreelandseweg, Overmeerseweg, Eilandseweg en Hinderdam). Deze zijn in elk geval gedeeltelijk van natuurlijke oorsprong, namelijk de oeverwallen van de rivier. In de loop van de 10de eeuw moeten de eerste geheel kunstmatige dijken en kaden zijn aangelegd, als onderdeel van de ontginningen. Gelijkopgaand met de voortschrijding van de ontginningen werden steeds meer dijken aangelegd. In de 16de eeuw moet het huidige stelsel van dijken en kaden in hoofdzaken aanwezig zijn geweest.
Het peil van de ingesloten "polders" daalde steeds meer door inklinking en oxydatie van het veen. In de loop van de 16de- en 17de eeuw werd dientengevolge bemaling door molens noodzakelijk. Vermoedelijk zijn toen vele dijken en kaden aangepast en versterkt.

In het begin van de 17de eeuw is de Horstermeer voor de eerste keer drooggemalen. Daartoe was het meer eerst omdijkt. Deze dijk dateert uit 1612. Bij de tweede droogleggingvan het meer in 1882 was het niet nodig deze 17de eeuwse dijken te vervangen, aangezien ze geheel intact bleken te zijn.

Tussen de Horn- en Kuijerpolder enerzijds en de Blijk- en Spiegelpolder anderzijds lag een polderscheiding, die bestond uit een dijk (de Achterstraat) en een wetering. Deze vormde indertijd de ontginningsbasis van de Blijk- en Spiegelpolder. Tussen 1628 en 1631 is de Reevaart aangelegd als afsnijding van de grote Vechtmeander om Nederhorst den Berg. Dit kanaal is direct ten oosten van bovengenoemde dijk (de Achterstraat) gelegd. Daarbij is deze dijk bestemd tot de westelijke dijk (Slotlaan, Voorstraat, Reeweg) van het kanaal. De oostelijke dijk (Overmeerseweg, Dammerweg) van het kanaal is toen nieuw aangelegd.

In de MIP-periode zijn geen nieuwe dijken of kaden aangelegd. Wel zijn er na 1850 enige dijken opgeheven of verdwenen.
Door de samenvoeging van de Horn- en Kuijerpolder in 1899 heeft de Torenweg haar functie als kade verloren.

De Ankeveensevaart was in de 17de eeuw aangelegd tussen de Spiegelpolder en Blijkpolder. Aan weerszijden van deze vaart lagen kaden (Ankeveensepad, Vaartweg). Deze beide kaden zijn bij de zandwinning in de polders vergraven (1979). Ook de Ankeveensevaart is daarbij verdwenen.
(Zie afbeelding 12.)

4.4 Spoor- en tramwegen

Op het grondgebied van de gemeente Nederhorst den Berg zijn geen spoor- of tramwegen aangelegd. Men was aangewezen op de stations en stopplaatsen in de naburige gemeenten.

4.5 Militaire infrastructuur

Het grootste deel van het grondgebied van de gemeente Nederhorst den Berg maakte deel uit van de Hollandse Waterlinie. Slechts het Eiland (tussen de Stille Vecht en de Nieuwe Vecht) behoorde niet tot de linie.
Van nature was het oostelijke deel van de gemeente slecht toegankelijk: de door vervening tot waterplassen vervallen Blijk- en Spiegelpolder, het Horstermeer, de Ankeveense Plassen en de Loosdrechtse Plassen vormden een vrijwel aaneengesloten waterfront. De weinige oost-westdoorgangen waren eenvoudig af te sluiten en te verdedigen.

Na de drooglegging van de Horstermeer in 1882 moest de polder bij inundatieën onder water gezet worden. De Horstermeerpolder heeft veel te lijden gehad van inundaties ten behoeve van de landsverdediging.
Op 3 augustus 1914 ging het gerucht, dat ook de Hollandse Waterlinie in staat van verdediging moest worden gebracht. Daartoe is het gemaal van de Horstermeerpolder stilgelegd. Toen men na korte tijd de vergissing inzag, bleek de wateroverlast nog betrekkelijk gering te zijn.
Op 12 mei 1940 werd opnieuw een inundatie gesteld. De bemaling werd stilgezet en er werd water via de Meeruiterdijksepolder ingelaten.
Op 15 mei was zoveel water ingelaten, dat de polder ondanks de inzet van vier dieselnoodgemalen pas op 10 juni 1940 was drooggemalen.
Op 15 april 1945 stelden de Duitsers een inundatie, ter verdediging van Amsterdam. Deze inundatie was zeer ernstig.
Het water steeg tot 2,5 meter boven het polderpeil. Pas op 29 juni was het water weer op normaal peil gebracht, mede door de inzet van dieselnoodgemalen.

Nederhorst den Berg vormde één van de inundatiestations van de Hollandse Waterlinie. Het water werd aangevoerd vanuit het station Nieuwersluis (Beneden Vecht). Bij de aanleg van de nieuwe wijk in de Blijkpolder is de aldaar aanwezige inundatiekoker gesloopt (1987).

Het fort Hinderdam neemt een aparte plaats in in de verdediging rond Nederhorst den Berg. Bij Hinderdam lag sinds 1437 een dam met sluizen, die strategisch van groot belang was. In 1629 heeft men ter verdediging van de dam een schans opgeworpen.
In 1673 werd de schans vervangen door een gebastioneerd fort, dat gesitueerd werd op een eilandje in de Vecht. In 1674 werd de dam te Hinderdam vervangen door de zeesluizen te Muiden, waarmee de functie van het fort wijzigde tot een steunpunt in de Hollandse waterlinie.
In 1848 werd op het fort een vierkant wachthuis gebouwd, in 1880 is de omwalling gewijzigd en is een remise gebouwd. In januari 1913 is het fort aan de stelling van Amsterdam toegevoegd en in 1922 aan de Vesting Holland.

In 1934 is op het fort een gewapend betonnen kazemat gebouwd en in 1939 twee groepsschuilplaatsen. Ook is toen een steunpunt voor luchtdoelgeschut ingericht.
Bij KB van 12 februari 1954 is fort Hinderdam als vestingwerk opgeheven.

Toen in 1934-1936 de Kortenhoefsche Zuwe is verbreed tot het Hilversumsch kanaal, ontstond er een zwakte in de waterlinie (een acces of doorgang). Om dit te compenseren is het fort Kijkuit (te 's-Graveland) in 1935 versterkt en zijn er twee gewapend betonnen geschutskazematten aangelegd. De eerste ligt bij de Kleizuwe te Vreeland en de tweede bij de uitwatering van de Horstermeer in Nederhorst den Berg ("Overmeer, 1935").
In 1939 en 1940 is de linie nog op enige punten versterkt door de aanleg van gewapend betonnen groepsschuilplaatsen type P.
Deze groepsschuilplaatsen dienden als onderkomen voor de manschappen van open en tijdelijke mitrailleurstellingen. Bij beschietingen konden zij onderdak vinden in deze schuilplaatsen.

5. Nederzettingsstructuur

De huidige gemeente Nederhorst den Berg is vermoedelijk in de 14de eeuw gevormd door de samenvoeging van de heerlijkheden Nederhorst den Berg en Overmeer.

De dorpen Nederhorst den Berg en Overmeer zijn vermoedelijk ongeveer gelijktijdig ontstaan in de 10de eeuw. Ze liggen beide binnen het bereik van de oude weg, die in noord-zuid richting over de overwallen van de Vecht loopt.

Hinderdam is een gehucht dat is ontstaan bij de in 1437 aangelegde dam in de Vecht (de Hinderdam). Na de verplaatsing van de dam in 1673 heeft dit gehucht geen ontwikkeling doorgemaakt.

Het Horstermeer is in 1882 drooggemalen en vervolgens geoccupeerd. De lintbebouwing langs de Middenweg is in de loop der tijd zodanig verdicht, dat het nu als gehucht wordt beschouwd.

In het buitengebied de kernen slechts zeer weinig bebouwing. Alleen langs de Vecht (Eilandseweg) staat nog een boerderijenlint.

Uitbreidingsplannen
Gedurende de MIP-periode zijn in Nederhorst den Berg geen uitbreidingsplannen van kracht geweest. Wel was er reeds in 1906 een verordening "op het bouwen en bewonen" tot stand gekomen.
Deze is in de loop der tijd enige malen aangepast.
In 1937 ontplooide de gemeente de eerste initiatieven om een uitbreidingsplan tot stand te brengen, aangezien de traditionele bouwlocaties uitgeput raakten en de aanleg van de Spiegelweg was voorzien. De gemeente wilde graag voortzetting van de lintbebouwing langs de Spiegelweg verhinderen.
Op 29 juni 1937 besloot de gemeenteraad van Nederhorst den Berg de voorbereiding van het plan te starten. Zij verstrekte de opdracht tot vervaardiging aan J.H. Burger, de gemeente-architect van 's-Graveland.
In 1938 had hij het plan voltooid, dat op 6 mei van dat jaar ter visie is gelegd. Het plan kreeg weinig instemming, vanwege de grootse opzet en de grote hoeveelheid bebouwing.
Tot 1940 gebeurt er vervolgens niets met het plan. Op 31 juli 1940 besloten Gedeputeerde Staten de raad van Nederhorst den Berg de verplichtingen op te leggen binnen acht maanden een plan van uitbreiding (uitbreidingsplan-in-hoofdzaken) vast te stellen voor de gehele gemeenten. De door Gedeputeerde Staten gestelde termijn werd overschreden zonder dat er een uitbreidingsplan was voltooid.
Op grond van artikel 40 van de (gewijzigde) woningwet moest vaststelling van het uitbreidingsplan nu geschieden door Gedeputeerde Staten.
Hun plan werd op 10 januari 1956 voorlopig vastgesteld en op 11 oktober 1956 definitief vastgesteld.

5.1 Bevolking

Het inwonersaantal van de gemeente Nederhorst den Berg is in de loop van de 19de eeuw zeer geleidelijk gestegen, na een inzinking in de periode 1839-1859.
De bevolkingsgroei tot ca. 1880 had vermoedelijk te maken met de (verdergaande) verveningen en de uitbreiding van het aantal wasserijen.
In de laatste decennia van de 19de eeuw was de bevolkingstoename in de eerste plaats te danken aan de occupatie van de net drooggemalen Horstermeerpolder (1882). In de eerste helft van onze eeuw is de bevolking voornamelijk vermeerderd dankzij de vestiging en uitbreiding

van tuinbouwbedrijven in de Horstermeerpolder en de uitbreiding van het aantal wasserijen.
Vrijwel de gehele aanwas van de bevolking komt voor rekening van geboorte-overschotten. Vestigingsoverschotten kende de gemeente alleen kort na de drooglegging van de Horstermeer en in de jaren dat de tuinbouw hier sterk groeide.
Na de Tweede Wereldoorlog is dat gewijzigd, aangezien steeds meer werkforenzen voor Amsterdam zich in Nederhorst den Berg vestigden. De mogelijkheden voor vestiging in het Gooi werden in die periode namelijk steeds geringer.

Tabel 1

Jaar	Bevolkingsaantal
1851	887
1860	870
1870	976
1880	1085
1890	1229
1900	1378
1910	1629
1920	1832
1930	2071
1940	2369

(bron: Databank voor bevolkingsgegevens, Instituut voor sociale geografie, Universiteit van Amsterdam)

In de onderstaande tabel is de bevolkingsontwikkeling per bevolkingskern aangegeven. Deze geeft een gedetailleerder inzicht van de bevolkingsgroei.

Tabel 2

Jaar	Totaal	NhdB	Over	Eiland	Horst.
1849	824	490	215	119	
1859	850	(a)	(a)	(a)	
1869	962	517	302	143	
1879	1062	569	348	145	
1889	1186	596	361	171	58
1899	1346	705	384	194	57
1909	1610	1056 (b)	376	(b)	172
1920	1832	877	437	164	347
1930	2071	999	397	149	509
1940	2369	a)	(a)	(a)	(a)
1947	2551	1315	428	164	635

Totaal: inwoners in de gemeente Nederhorst den Berg
NhdB: Nederhorst den Berg en Hinderdam
Over: Overmeer en verspreide huizen ten zuiden van dit dorp
Eiland: verspreide huizen op het eiland tussen Vecht en Reevaart
Horst: Horstermeer
(a): geen vergelijkbare gegevens
(b): bij Nederhorst den Berg geteld

5.2 Nederhorst den Berg

Het dorp Nederhorst den Berg is vermoedelijk in de 9de of 10de eeuw ontstaan. De eerste bewoning heeft ongetwijfeld op of bij de berg plaatsgevonden. Te midden van de klei- en veengebieden ligt hier een hoge zandopduiking, die deel uitmaakt van het glaciale stuwwallen-complex. Deze heuvel steekt nu ongeveer 5 meter boven zijn directe omgeving uit. Door inklinking van het veen is het omliggende polder-landschap ongeveer 2 meter gedaald, zodat de top van de heuvel oorspronkelijk slechts 3 meter boven het maaiveld heeft gelegen.
Nog voor het jaar 1000 is op de top van de heuvel een kerk gesticht.

Vanuit hier is in de loop van de 10de of 11de eeuw een start gemaakt met de ontginning van de omliggende gebieden. In eerste instantie waren deze zeer geschikt voor de akkerbouw, maar door de voortgaande inklinking van het veen waren ze sedert de 16de en 17de eeuw nog slechts geschikt als grasland. In dezelfde periode start men met de turf-baggerij in de Blijk- en Spiegelpolder, waardoor een landschap ontstaat met trekgaten en legakkers.

Rond de kerkheuvel groeide een klein dorp, dat slechts uit enkele straten bestond. Dit dorp droeg de naam "den Berg".
Vermoedelijk is in de 13de eeuw naast het dorp een kasteel gesticht, waar verschillende invloedrijke adelijke geslachten hebben gewoond.
Aanvankelijk werd het kasteel "Horst" genoemd, maar ter onderscheid van de andere 3 kastelen met deze naam is op een gegeven moment de naam "Nederhorst" aangenomen. Voor de ruimtelijke ontwikkeling van gemeente Nederhorst den Berg was vooral Godard van Reede, die het kasteel in het begin van de 17de eeuw bewoonde, van belang. Onder andere heeft hij samen met de stad Utrecht de aanleg van de Nieuwe Vecht (of Reevaart) bekostigd en de eerste drooglegging van de Horstermeer geïnitieerd. Kort na de voltooiing van de Reevaart heeft hij het kasteel (grotendeels) laten vernieuwen.

De Vecht vertoonde ter hoogte van het dorp den Berg een forse meander, en liep daarmee in een ruime bocht om het dorp heen. In 1628 besloten de stad Utrecht en Jonkheer Ridder Godard van Reede, kasteelheer van Nederhorst, deze meander af te snijden door een kanaal. Dit kanaal kwam direct ten oosten van het dorp den Berg te liggen, langs de "Achterweg" (nu: Voorstraat).
Tegelijk werd een andere meander in de Vecht afgesneden, namelijk rond de Nes. Overigens werd de naastgelegen weg indertijd minstens zo belangrijk geacht, zo niet belangrijker. Op 19 augustus 1628 werden "de twee nieuwe griften ofte wateringen tot vermydinge van de cromten in de Vecht ende vercortinge van de vaert ende trekpadt" aanbesteed.
De werkzaamheden voor de Reevaart werden in 15 vakken van 40 roeden ingedeeld. De uit het kanaal gegraven aarde moest worden opgebracht aan de oostzijde voor "'t trekpadt ende bequame wagenwech" (Overmeerse en Dammerweg). Ter hoogte van het oude dorp werd een brug aangelegd, waaraan de straatnaam "Brugstraat" nog herinnert.
De brug werd aangelegd op kosten van de stad Utrecht en Godard van Reede. Deze brug was de enige verbinding van het dorp den Berg. Er werd hier zowel op het wegverkeer als op de scheepvaart tol geheven.
Door de aanleg van deze vaart wijzigde het karakter van het dorp. Nieuwe bebouwing werd langs het kanaal opgericht. In eerste instantie geschiedde dit voornamelijk op de westoever, vlakbij de oude dorpskern. Al spoedig werden ook op de oostoever gebouwen opgericht, aan de voet van de brug.

In 1811 is ten noorden van de oude dorpskern een rooms-katholieke kerk gebouwd, die na voltooiing van een nieuwe kerk in 1890 is verbouwd tot school.
In 1888-'90 is aan de oostzijde van de Reevaart de grote Rooms-Katholieke kerk H. Maria Hemelvaart gebouwd, naar ontwerp van Y. Bijvoets. Dit gebouw vormt het belangrijkste herkenningspunt van Nederhorst den Berg.

Omstreeks 1850 waren de voornaamste takken van industrie in Nederhorst den Berg: hoepelbuigerijen en wasserijen.
In hoepelbuigerijen werden van wilgengriendhout hoepels gemaakt voor het bijeenhouden van de houten duigen van tonnen. Pas omstreeks 1925 werden de wilgen hoepels verdrongen door ijzeren hoepels en nam het belang van de hoepelbuigerijen sterk af.
De wasserijen hebben zich tot op heden gehandhaafd.

Tot ca. 1900 was de groei van Nederhorst den Berg betrekkelijk bescheiden. Het aantal woningen nam tussen 1850 en 1900 toe van ca. 108 tot ca. 160. Deze bestond voornamelijk uit uitbreiding en verdichting van de lintbebouwing te constateren, waarbij vooral de laat 19de eeuwse wasserijen opvallen. In het begin van deze eeuw werd het bebouwingslint aan de oostzijde van de Reevaart verder uitgebreid en verdicht, vooral door de bouw van arbeiderswoningen. Het aantal woningen is tussen 1900 en 1940 toegenomen van ca. 160 tot ca. 230. Aan het eind van de jaren dertig was een ca. 2 km lang lint ontstaan, dat de bebouwing van Hinderdam en Overmeer verbond. Op de westoever is de uitbreiding van de lintbebouwing veel bescheidener gebleven, vooral omdat hier boerderijen staan.
In 1949 is de Spiegelweg in gebruik genomen, die het noordeinde van de Dammerweg verbindt met de Zandsluis. Door deze weg werd het verkeer om de smalle en bochtige weg door Hinderdam omgeleid.

Er zijn in de MIP-periode twee woningbouwverenigingen in Nederhorst den Berg actief geweest, namelijk de "Goed Wonen" en "St. Joseph". Elk van beide woningbouwverenigingen heeft in 1922 10 woningen laten bouwen, die werden opgenomen in het bebouwingslint aan de Overmeerseweg.

Om de woningnood te lenigen is in de jaren zestig het bouwplan voor de Schildersbuurt ontwikkeld. Deze nieuwe buurt moest aan de westzijde van het dorp "den Berg" verrijzen. In 1967 werd het bouwplan voor deze buurt (BP Horn- en Kuijerpolder) aangenomen door de gemeenteraad (17 mei) en Gedeputeerde Staten (22 mei).
Om deze nieuwe wijk goed bereikbaar te maken heeft men besloten de Reevaart te dempen. Daarmee zou tevens binnen de gemeente een betere verkeersafwikkeling mogelijk worden. Tussen 1969 en 1971 is het zuidelijk deel van de Reevaart (tot aan de Petersburgerlaan) gedempt. In 1979 is het laatste deel van de vaart gedempt. Daarvoor is zand uit de Blijkpolder gebruikt.

Aan het eind van de jaren zeventig is een bouwplan ontwikkeld voor het westelijk deel van de Blijkpolder. Deze nieuwe wijk moest direct achter de lintbebouwing van de Overmeerseweg komen, waarbij dan tevens een klein deel van het lint zou vervangen worden. In 1980 is men begonnen met de aanleg van deze wijk, door de woningwetwoningen uit 1922 te slopen.
(Zie afbeelding 13.)

5.3 Overmeer

Het dorp Overmeer is vermoedelijk in de 10de eeuw ontstaan op het punt, waar de uitwatering van de Horstermeer in de Vecht uitmondde. Vermoedelijk werd hier vis en turf overgeslagen. In oorsprong was het een zelfstandige heerlijkheid, maar in de 14de eeuw is zij samengevoegd met de heerlijkheid van Nederhorst den Berg.

Het dorp ligt aan weerszijden van de uitwatering van de Horstermeer, op het punt waar de Vreelandseweg en Overmeerseweg via een brug met elkaar zijn verbonden. De brug lag ca. 50 meter van de Vechtoever, waardoor beide wegen hier een landinwaartse bocht maken. Het dorp heeft dientengevolge een driehoekige plattegrondsvorm; de bebouwing vormt echter een gebogen lint langs de Vreelandseweg en de Overmeerseweg.
Het is altijd een zeer kleine plaats geweest, zonder kerk of school. Voor deze voorzieningen was het vanouds reeds aangewezen op het dorp Nederhorst den Berg.

In 1628 is de meander van de Vecht rond Nederhorst den Berg afgesneden door het graven van de Reevaart. Het zuidelijke eind van het kanaal lag ongeveer ter hoogte van Overmeer. In de loop der tijd is de aansluiting in noordelijke richting verschoven.

In 1800 stonden er ongeveer 20 panden. Hieronder bevonden zich meerdere boerderijen. Op een kaart van de gemeente Nederhorst den Berg uit ca. 1800 wordt Overmeer een buurtschap genoemd. In de periode 1850 tot 1940 heeft het dorp een bescheiden uitbreiding gekend van ca. 47 woningen tot ca. 90 woningen. Daarbij is de kern van het dorp op bescheiden wijze verdicht en is de lint-bebouwing langs de Vreelandseweg en Overmeerseweg voortgezet.

Het eerste uitbreidingsplan-in-onderdelen voor Overmeer dateert uit het jaar 1950. Hierin werden locaties aangewezen voor de bouw van woningen. In het midden van de jaren vijftig van deze eeuw is het dorp uitgebreid door de bouw van de Bomenbuurt. Kort daarna (ca. 1965) is de Vogelbuurt aangelegd. Recent zijn deze beide wijken nog uitgebreid met respectievelijk de Uiterdijksehof en de Rivierahof.

Een belangrijke wijziging in de ruimtelijke structuur van het dorp was de demping van de oorspronkelijke uitwatering van de Horstermeer, die de kern en hartader van dorp vormde. Tussen 1882 en 1895 heeft de uitwatering geen functie gehad, aangezien de Horstermeerpolder uitwaterde via de Blijkpolder. Toen dat niet bleek te voldoen heeft men de oude uitwatering weer in ere hersteld door de bouw van een gemaal in het dorp Overmeer (Vreelandseweg 2). Dit gemaal heeft gefunctioneerd tot 1924. Toen is er een nieuwe uitwatering ten zuiden van het dorp gegraven. De oude uitwatering is pas na 1945 gedempt (mogelijk in 1969, tegelijk met de demping van de Reevaart).
Omstreeks 1975 is de verkeersstroom tussen de Horstermeer en Nederhorst den Berg rond Overmeer omgeleid door de verlening van de Randweg.
(Zie afbeeldingen 14 en 15.)

5.4 Horstermeerpolder

In het zuid-oosten van de gemeente Nederhorst den Berg lag het 616 ha grote Horstermeer. Dit meer was in tegenstelling tot de omliggende plassen niet ontstaan door afgraving van veen, maar had een natuurlijke oorsprong. Het werd voornamelijk gevoed door kwelwater uit het Gooi en waterde uit via een gekanaliseerde stroom, die bij Overmeer in de Vecht

uitmondde. Tot in de 19de eeuw was het van belang voor de visvangst en voor de winning van riet en wilgengriendhout (voor hoepels).
In het begin van de 17de eeuw werden de eerste plannen ontwikkeld tot droogmalen van het meer. In 1610 verleenden de Staten van Utrecht octrooi aan Jonkheer Ridder Gerard van Reede om het meer droog te malen. Op 19 februari 1612 vernieuwden zij het octrooi ten behoeve van Jonkheer Ridder Godard van Reede. Nog hetzelfde jaar werd aangevangen met de aanleg van dijken rond het meer. Met zes windmolens werd het meer vervolgens drooggemalen. Echter vanwege de Spaanse bedreiging van Holland liet men het meer in 1629 weer vollopen, als onderdeel van een verdedigingslinie. Hernieuwde pogingen het meer droog te malen werden in 1636 opgegeven. Er ontstond een halfmoerassig meer, vergelijkbaar met het Naardermeer in zijn huidige staat.

Regelmatig werden er plannen gemaakt tot droogmalen van het Horstermeer, maar pas de introductie van het stoomgemaal gaf reële mogelijkheden. In 1858 werd een staatscommissie ingesteld, die de plannen moest bestuderen. In 1860 concludeerde deze commissie in haar verslag dat drooglegging mogelijk was, ondanks de bezwaren van het ministerie van Oorlog. Dit ministerie wilde het meer liever als waterplas behouden, aangezien het onderdeel was van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Bij KB van 10 juni 1876 werd aan W.C. Timmerman uit Amsterdam concessie verleend om de Horstermeer en de oostelijke veenplassen (waaronder de Blijkpolder en Spiegelpolder) droog te malen. De eisen van defensie bleken bezwaarlijker te zijn voor de realisatie, dan de commissie had aangegeven. Toen W.C. Timmerman zijn plan partieel wilde uitvoeren, werd de concessie bij KB van 28 april 1878 ingetrokken.
In 1881 verwierf H.C. van Ouwen van Oordt het Horstermeer. Om zijn plan tot droogmaling te realiseren stichtte hij in 1882 samen met E. Vas en ir. Brandsma de "Maatschappij tot Exploitatie van de Horstermeer en aangrenzende bezittingen" op. Zij beriepen zich bij hun plan tot droogmalen op de concessie van 1612, die nog steeds geldig was. Aangezien de bedijking uit 1612 nog intact was kon nog hetzelfde jaar gestart worden met het droogmalen van het meer. Hiervoor was een door stoom aangedreven beneden- en bovengemaal gebouwd aan de noordrand van de polder (Machineweg 55).

Met 400 polderwerkers, onder andere afkomstig uit Hattem, werd vervolgens de ontginning aangevat. Dwars door de polder werd een brede weg aangelegd, de Middenweg. Deze weg vormde de ontginningsbasis voor de polder. Als kavelbreedte werd 20 meter gekozen; dit was de helft van dé 17de eeuwse maat. De Machineweg verbond het gemaal met de Middenweg.

In 1883 werd het eerste koolzaad geoogst. Omstreeks 1890 werden de eerste boerderijen gebouwd. Dit waren stolpboerderijen, aangezien deze goedkoop en snel te bouwen waren. In de polder waren weilanden voor de veeteelt, bouwland voor rogge en koolzaad en langs de randen bossages met wilgengriendhout (voor het snijden van hoepels).
In 1888 werd de "Tweede Maatschappij tot Exploitatie van de Horstermeerpolder" opgericht, die weer in 1896 is ontbonden. Daarnaast waren er nog enkele andere exploitatiemaatschappijen in de nieuwe polder actief, waaronder de maatschappij "het Klaverblad".
In 1895 bleek het stoomgemaal aan de Machineweg onvoldoende te zijn. Toen werd een nieuw stoomgemaal gebouwd aan de oude uitwatering van de Horstermeer, die bij Overmeer in de Vecht uitmondde (Vreelandseweg 2). In 1910 werd de stoommachine vervangen door een krachtiger dieselmotor. Maar al spoedig bleek ook deze machine onvoldoende te zijn. In 1924 is daarom een nieuwe uitwatering op de Vecht gegraven, met aan het begin een zeer krachtig elektrisch gemaal (Middenweg 20). Tot op heden functioneert dit gemaal naar wens.

In 1902 vestigde een onderafdeling van de "kolonie Walden" van Frederik van Eeden zich in de Horstermeerpolder, onder de naam "Gemeenschappelijk grondbezit de Nieuwe Harmonie". Zij legden zich toe op de "grove tuinbouw", waarbij produkten als sluitkool, bloemkool, doperwten en bonen werden verbouwd. Hoewel deze onderafdeling van de kolonie Walden slechts enkele jaren heeft gefunctioneerd is zij voor de Horstermeer van groot belang, vanwege de introductie van de tuinbouw in de polder.
De Horstermeer staat nu nog steeds bekend als de "rode hoek", vanwege de vestiging van vele vrije socialisten, religieus anarchisten en enkele kolonies ("Nieuwe Harmonie", "Nieuwe Niedorp" en de "Internationale Broederschap").

In het begin van deze eeuw kwam ook de bloemen- en kruidenteelt op. Na de immigratie van enige kooltelers uit Langendijk werd de polder ook een centrum van koolteelt. Enkele koolschuren (koolboeten) getuigen hier nog van.
In 1914 werd de eerste groente in vlakglasteelt geoogst, gevolgd in 1917 door groente uit warenhuizen (kassen). De Horstermeer werd daarna een belangrijk centrum voor de groenteteelt in kassen.

Ondanks de aanvankelijke successen bleek de kwaliteit van de grond in de polder niet zo hoog als verwacht. Zo bleken er ondanks de steeds betere bemaling problemen met het kwelwater. Het zoute karakter van het kwelwater deed op enkele plaatsen zogenaamde "salpeterplekken" ontstaan. Ook de opbrengst van het land viel tegen. Daarom werd steeds meer grond aan de landbouw onttrokken voor grootschalige bedrijven.
Op 11 mei 1939 werd op de ingelandenvergadering van de Horstermeer een saneringsplan voor de polder aangenomen. Er moest ruim 200 ha grond worden herontgonnen ten behoeve van de tuinbouw en akkerbouw. Ook moest een aantal nieuwe wegen worden aangelegd. De provincie Noord-Holland subsidieerde deze herontginning. De opdracht werd aan de Nederlandsche Heidemij verstrekt. In 1943 was hiervan ongeveer 80 ha gerealiseerd, maar bebouwing van deze grond bleef uit, zodat de voortgang gestaakt is. De PTT heeft op een deel van deze grond een zend- en ontvangststation ingericht, de rest van het terrein wordt nu beheerd door de Staatsdomeinen.

Na de oorlog is de bebouwing langs de Middenweg sterk verdicht, voornamelijk met woonhuizen en bedrijfsgebouwen. In de jaren vijftig en zestig zijn grote bedrijfsterreinen langs de Machineweg ingericht (wegenbouw, opslag e.d.). De overige wegen zijn nauwelijks bebouwd.

5.5 Hinderdam

Hinderdam wordt als gehucht beschouwd. Het bestaat slechts uit een plaatselijke verdichting van de bebouwing aan de Vecht. Het is tevens een van de weinige plekken, waar bebouwing buiten de Vechtdijk staat.

Hinderdam is als gehucht pas ontstaan na 1437, toen de dam in de Vecht verplaatst is vanuit Breukelen (de Otterspoordam uit 1327) naar hier.
De nieuwe dam met sluis te Hinderdam had ten doel de invloed van de Zuiderzee, die bij ongunstige wind opstuwde in de Vecht, te beperken. De sluis werd juist hier gelegd, omdat dit punt tot 1819 de grens vormde tussen Utrecht en Holland. Hier had de stad Utrecht nog zeggenschap over de sluis.
In 1628 is de meander van de Vecht afgesneden door een kort kanaal.

Ter verdediging van de sluis was ook nog in 1437 een schans aangelegd, die in 1672 gelijk met de dam door de Fransen is vernield. De schans is

daarna door een fort vervangen, maar de dam is echter niet meer herbouwd. Die is in 1673/74 verplaatst naar Muiden. Daarmee werd de invloed van Zuiderzee teruggedrongen tot aan de kust.
Het fort werd belangrijk genoeg geacht in de verdediging van de Hollandse Waterlinie om nog enige malen versterkt te worden.

Het gehucht Hinderdam heeft na 1673 nauwelijks enige ontwikkeling ondervonden. Behoudens enkele boerderijen en woningen is er nog slechts een scheepsreparatiewerf aanwezig. Vermoedelijk is deze werf de opvolger van een één van de vanouds hier aanwezige scheepswerfjes.

Tot 1948 voerde al het verkeer tussen Nederhorst den Berg en Weesp over de smalle en bochtige weg door Hinderdam, de Hinderdam.
In genoemd jaar werd de Spiegelweg geopend, die schuin door het noordelijk deel van de Spiegelpolder voert, om de kern van Hinderdam heen. Verkeerstechnisch was dit een grote verbetering.

5.6 Buitengebied

Vanuit deze beide kernen is het omliggende gebied tussen de 10de en 16de eeuw ontgonnen ten behoeve van de akkerbouw. In de loop der 16de eeuw werden de polders door inklinking van het veen te vochtig voor de akkerbouw. Ondanks bemaling was het land op den duur nog slechts geschikt voor grasland en dientengevolge veeteelt.
Sedert de 16de eeuw is in de Blijkpolder en Spiegelpolder turf gewonnen. Deze polders zijn in de loop der tijd vergraven tot een landschap van smalle langwerpige plassen (de petgaten) en nog smallere aarden dammetjes (de legakkers). In de 20ste eeuw zijn de legakkers verspoeld, na de intensieve zandwinning die hier heeft plaats gevonden.

De eerste ontginningen vonden plaats vanuit de oeverwallen en dijken langs de Vecht. Verdere ontginning heeft plaatsgevonden vanuit een tweede ontginningsbasis, die in 1628-'31 is vergraven ten behoeve van de Reevaart. Langs beide ontginningsbases heeft een boerderijenlint gestaan. Maar omdat de Spiegel- en Blijkpolder zijn vergraven is alleen het boerderijenlint langs de Vechtdijk (Eilandseweg) behouden. Na de aanleg van een dam met sluis in de Vecht in 1437 ontstond een derde bewoningskern, het gehucht Hinderdam.
Langs de Vecht zijn in de 18de eeuw enige buitenplaatsen gesticht, o.a. Petersburg, Stilhorn en Overhoek. Reeds in de 19de eeuw waren deze alle verdwenen. In het kielzog van deze buitenplaatsen kwam veel werkgelegenheid mee, waarvan in de eerste plaats wasserijen en tuinbouw moeten worden genoemd.

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Nederhorst den Berg

Van het oorspronkelijke dorp "den Berg" is maar weinig behouden gebleven. De zandheuvel met de oude kerk vormde de kern van het dorp. Daaromheen lagen enkele straten met slechts weinig bebouwing. Hiervan is slechts weinig behouden gebleven (Kerkstraat en de Brugstraat).
De meeste bebouwing dateert nog uit de 17de en 18de eeuw.
Tussen 1628 en 1631 is de Reevaart aangelegd. Dit kanaal voerde oostelijk langs het dorp, direct naast de Achterstraat. Al spoedig verplaatste het centrum van het dorp zich naar de kanaaloevers. In eerste instantie werd er bebouwing op de westelijke oever opgericht, ter hoogte van het oude dorp. Op de oostoever bleef bebouwing lange tijd rond het bruggehoofd beperkt.
Tot in de 19de eeuw bleef het dorp vrij compact van vorm. Maar in de tweede helft 19de en eerste helft van de 20ste eeuw ontstond er op de oostoever van de Reevaart (Overmeerseweg en Dammerweg) een bebouwingslint van ca. 2,2 km lengte. Daarmee werden de kernen van Overmeer en Hinderdam met elkaar verbonden. Op de westoever bleef de bebouwing zeer bescheiden, aangezien hier het kasteelterrein en enige boerenbedrijven lagen.
Op het terrein van het kasteel zijn slechts enige dienstwoningen (Slotlaan 11, 12, 13: Th.E.B. Honders, 1915) en een muziekkapel (1948) verrezen.
Het noordelijke deel van het bebouwingslint op de oostoever bevat enige wasserijen uit het eind van de 19de eeuw. Dit waren in oorsprong rechthoekige gebouwen van een bouwlaag met een zadelkap. In vorm en architectuur doen ze sterk denken aan langhuisboerderijen, waarbij de plaats van de stallen is ingenomen door wasgelegenheden. De nog behouden wasserijen zijn sterk uitgebreid. In enkele wasserijcomplexen is het oudste gebouw nog te herkennen, bijvoorbeeld bij Dammerweg 79.
De meeste wasserijen zijn in de bloeiperioden van de wasserij-industrie (ca. 1900 en ca. 1920-1940) uitgebreid tot fabrieken. In de meeste gevallen staan de directeurswoningen naast of bij de wasserij. Voorbeelden hiervan zijn: Dammerweg 101/102. Dit geldt ook voor de wasserij Overhoek aan de Eilandseweg 2, 3 en 4.
Het bebouwingslint op de oostoever van de Reevaart bestaat verder voornamelijk uit vrijstaande woningen en dubbelwoningen voor arbeiders en kleine middenstanders. Deze zijn voornamelijk gebouwd tussen ca. 1880 en ca. 1937. Aan de noordzijde wordt het lint afgesloten door een villa uit 1939, een van de zeer weinige villa's in de gemeente Nederhorst den Berg.
Na de oorlog is het bebouwingslint nog op enkele punten verdicht, o.a. met bungalows. In het zuidelijk deel zijn delen vernieuwd bij de aanleg van de woonwijk in de Blijkpolder (ca. 1980). Daarbij zijn tevens de enige woningwetwoningen van het dorp gesloopt.

Veel van de bebouwing met bijzondere functies is ook in het grote bebouwingslint opgenomen. Ter hoogte van het oude dorp bevindt zich een concentratie. Hier liggen onder andere de RK H. Maria Hemelvaart (Dammerweg 8: 1887, Y. Bijvoets) met bijbehorende pastorie (Dammerweg 5: 1888) en parochiezaaltje (Dammerweg 6: 1918), het Zusterhuis (Dammerweg 8: 1936), de gereformeerde kerk (Dammerweg 15: 1937, B.W. Plooy) met pastorie (Dammerweg 16: ca. 1920), een hotel (Dammerweg 3) en een uitspanning (Overmeerseweg 1).

De bebouwing in de kern langs de Voorstraat is sterker verdicht dan elders in de gemeente. De bouwhoogte hier is groter: veel gebouwen aan

de Voorstraat bestaan uit twee bouwlagen en een kap.
Aan de Voorstraat staan de grotere huizen, zoals de dokterswoning (nr. 33), het gemeentehuis (nr. 45) en een enkele middenstandswoning.

Op de hoek van de Voorstraat en de Brilhoek staat de Hervormde pastorie uit ca. 1870 (Voorstraat 1), die wordt omringd door een grote tuin.
De gevels hebben een zeer klassiek-symmetrische opzet met vijf vensterassen en twee bouwlagen.

6.2 Overmeer

Dit dorp bestond in oorsprong uit een v-vormig bebouwingslint langs de Overmeerseweg en de Vreelandseweg. Deze twee wegen op de oeverwallen van de Vecht werden te Overmeer door een brug over de uitwatering van de Horstermeer met elkaar verbonden. Aangezien de brug enigszins landinwaarts lag, sluiten de beide wegen v-vormig op elkaar aan. In de 19de eeuw en 20ste eeuw is deze dorpskern op bescheiden wijze verdicht. Daarnaast zijn er enige dwarsstegen naar de Vecht aangelegd, om zowel de nieuwe woningen als de in verschillende woningen gesplitste boerderijen te ontsluiten. De lintbebouwing is slechts weinig uitgebreid.

De bebouwing is kleinschalig van karakter: de meeste gebouwen bestaan uit een bouwlaag en een kap. Veelal bevatten ze een of twee woningen; enkele oudere gebouwen (vaak oude boerderijen) bevatten meerdere woningen.
Alle bebouwing staat vrij, maar door de relatief hoge dichtheid zijn vrij gesloten wanden ontstaan.
Vrijwel alle bebouwing is aangepast aan de moderne eisen, zodat er maar weinig gave MIP-bebouwing is aan te treffen. Ook het enige gebouw met een bijzondere functie in dit dorp, het stoomgemaal uit 1895 (Vreelandseweg 2), is na buiten gebruikstelling in 1924 verbouwd.

6.3 Horstermeerpolder

De Horstermeer is in 1882 drooggemalen door een stoomgemaal, dat op de noorddijk om het meer is gebouwd. Het gemaal is in sterk verbouwde toestand behouden (Machineweg 55).
Het gebied is vanuit één centrale ontginnings-as (de Middenweg) verkaveld in stroken van 20 meter breedte. In oorsprong was er één dwarsweg aangelegd, die naar het gemaal leidde: de Machineweg. Omstreeks 1915 is de Dwarsweg aangelegd. Na de gedeeltelijke herontginning van 1939 zijn er nog enkele wegen aangelegd.
Vrijwel alle bebouwing staat aan de Middenweg. Dit is een vrij smalle weg met aan weerszijden een sloot. Omstreeks 1890 zijn de eerste boerderijen gebouwd. Dit waren alle stolpboerderijen, aangezien deze goedkoop en snel te bouwen waren. Slechts enkele hiervan zijn behouden gebleven: Middenweg 45, 107 en 117.
Uit dezelfde periode dateren de oudste arbeiderswoningen. Dit zijn dwarsgeplaatste, vrijstaand rechthoekige woningen van één bouwlaag en een mansardekap.
In 1902 vestigden zich enkele kolonisten van Frederik van Eedens kolonie Walden in de polder. Zij stichtten hier een woonhuis met stal, waarvan de vergunning door Frederik van Eeden zelf is aangevraagd. In tegenstelling tot alle andere bebouwing in de Horstermeer, is dit gebouw temidden van de velden opgericht. Een lange oprit leidt naar het gebouw, dat intussen meermalen is verbouwd.
Omstreeks 1905 begon de bloeitijd van de tuinbouw. Aanvankelijk werd er grove tuinbouw bedreven (in de open lucht), maar later werd ook de vlakglasbouw (1915) geïntroduceerd en kort daarop ook tuinbouw in warenhuizen (1917). De oudste tuinbouwbedrijven dateren uit deze

periode. Ze bestaan uit woonhuizen van verschillende vorm met achtergeplaatste schuren en warenhuizen (kassen).
In dezelfde periode werd ook de verbouw van kool geïntroduceerd door immigranten uit Langendijk. De koolteelt bleek zeer succesvol. De op koolbouw gespecialiseerde bedrijven kenmerken zich door de koolboeten: rechthoekige schuren van twee bouwlagen en een kap. In de gevels zijn kleine rechthoekige venstertjes te zien, die voor de ontluchting van de erin opgeslagen kool zorgden. Een karakteristiek voorbeeld is het pand Middenweg 13.
De Middenweg is langzaam aan bebouwd met boerderijen, tuinbouwbedrijven en arbeiderswoningen. Langzaamaan ontstond zo een tweezijdig bebouwingslint. Vrijwel alle bebouwing staat vrij op eigen kavels.
Na de Tweede Wereldoorlog is het bebouwingslint sterk verdicht, voornamelijk met grotere en luxere woningen. Er verrezen toen ook meerdere gekoppelde woningen. In deze periode zijn in de polder ook grootschalige bedrijfsterreinen ingericht, met name aan de Machineweg.

Er is vrijwel geen bebouwing met bijzondere functies gebouwd. Slechts het jachthuis uit 1903 (Middenweg 86) en het elektrische watergemaal uit 1924 (Middenweg 20) zijn als zodanig aan te merken.

6.4 Hinderdam

Oorspronkelijk was Hinderdam onderdeel van het boerderijenlint langs de Eilandseweg. Maar toen hier in 1437 een dam met sluis in de Vecht is aangelegd, ontstond een gehucht. Er werden enige woningen gebouwd en enige scheepsbouwbedrijfjes gesticht. Nadat de dam in 1674 is verplaatst naar Muiden (de "Groote Zeesluizen") is er in ruimtelijke zin weinig veranderd in Hinderdam.
De bouwactiviteiten tussen 1850 en 1940 bestonden voornamelijk uit vernieuwing of vervanging van bestaande bebouwing.

Verantwoording inventarisatie

Voor de gemeente Nederhorst den Berg is geen stedebouwkundige typologie opgesteld. De bebouwing uit de periode 1850-1940 kenmerkt zich in de dorpen Nederhorst den Berg en Overmeer voornamelijk als verdichting van de kernen en als uitbreiding van lintbebouwing langs bestaande structuren. Ook zijn er geen gebieden met bijzondere waarden aangewezen.
De samenhangende stroken lintbebouwing uit de MIP-periode aan de Dammerweg/Overmeerseweg in Nederhorst den Berg en aan de Middenweg in de Horstermeer zijn door latere ontwikkelingen zo gewijzigd dat ze niet in aanmerking kwamen om als gebieden met bijzondere waarden te worden aangemerkt.

Er zijn slechts zeer weinig complexen van gebouwen in de gemeente Nederhorst den Berg uitgevoerd. Geen van deze complexen kwam in aanmerking om als zodanig geïnventariseerd te worden.
In totaal zijn ca. 50 objecten geïnventariseerd, waarbij speciale aandacht is besteed aan:
- de gebouwen, die de occupatiegeschiedenis en ontwikkeling van het landgebruik van de Horstermeer het best kenmerken.
- verdedigingswerken (Hollandse Waterlinie).

Geraadpleegde werken

Bardet, J.D.M., *Kastelen Provincie Utrecht*, Bussum 1975 (blz. 181-183).

Krol, J., *De geschiedenis van Nederhorst den Berg*, Alphen aan den Rijn 1949.

Krol, J., *De veelomstreden Vechtbrug - tevens tolbrug - in de Reevaart of de Nieuwe Vaart te Nederhorst den Berg*, jaarboekje Nifterlake 1952 (blz. 11-35).

P.P.D. van Noord-Holland; Commissie voor de gemeentelijke plannen, *nota betreffende de sociaal-economische ontwikkeling der gemeente Nederhorst den Berg* (=toelichting bij het uitbreidingsplan), z.p., 1956.

Raam, J. van, *Tussen Gooi en Vecht 1 (bodem en water)*, Hilversum/Utrecht 1979.

Raam, J. van, *Tussen Gooi en Vecht 2, (plant en dier)*, Hilversum/Utrecht 1979.

Raam, J. van, *Tussen Gooi en Vecht 3, (mens en milieu)*, Hilversum/Utrecht 1979.

Rinsma, E.J. en J. Saal, *de Horstermeer 100 jaar droog 1882-1982*, Nederlandse Historiën, jrg. 16, nr. 4/5 (okt. 1982).

Geraadpleegd zijn verder:
- verscheidene stukken uit het gemeentearchief van Nederhorst den Berg en het streekarchief van het Gooi en de Vechtstreek.
- gegevens van de Historische Kring 'Nederhorst den Berg'.

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland; Provinciale Planologische Dienst Noord-Holland, 1988.
2. gemeente Nederhorst den Berg in ca. 1855, topografische militaire kaart 1:50.000, facsimile-uitgave van de topografische dienst en Unie-boek; samengesteld uit blad 25 (Amsterdam; 1849/50 verkend, 1854 gegraveerd) en blad 31 (Utrecht; 1850 verkend, 1854 gegraveerd).
3. gemeente Nederhorst den Berg in 1866; Kuyper, J., *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland 1869*, Groningen 1984 (reprint).
4. gemeente Nederhorst den Berg ca. 1908; Wieberdink, G.L. samenst., *Historische Atlas Noord-Holland*, chromotopografische Kaart des Rijks, 1:25.000, kaarten nr. 367; Ouderkerk (1873, 1888 en 1911), nr. 368; Naarden (1888 en 1905), nr. 386; Abcoude (1872/73, 1887 en 1903), nr. 387; Ankeveen (1872, 1887 en 1903) en nr. 406; Oud Loosdrecht (1872, 1902 en 1906); Den Ilp 1989. Hieraan is nog toegevoegd: chromotopologische kaart, 1:25.000 kaart nr. 405; Vinkeveen (1872/73, 1887 en 1916).
5. gemeente Nederhorst den Berg in 1943; Amerikaanse stafkaarten, A.M.S. M831, sheet 360 (Ouderkerk), 361 (Bussum), 367 (Vinkeveen) en 368 (Hilversum).
6. gemeente Nederhorst den Berg in 1988; topografische kaarten 1:25.000, nr. 25H; Bussum (1988) en nr. 31F; Oud-Loosdrecht (1988).
7. indeling in MIP-deelgebieden, ingetekend op een kopie nr. 6.
8. Bodemkaart van de Vechtstreek, uit: Raam, J. van, *Tussen Gooi en Vecht 2 (plant en dier)*, Hilversum/Utrecht 1979.
9. Geomorfologie van de Vechtstreek (ingetekend de grenzen van de gemeente); uit: Raam, J. van, *Tussen Gooi en Vecht 1 (bodem en water)*, Hilversum/Utrecht 1979.

10a. Belangrijkste landwegen in de gemeente Nederhorst den Berg in de periode 1850-1940.

10b. Belangrijkste landwegen in de gemeente Nederhorst den Berg in ca 1975.

11. Waterwegen in de gemeente Nederhorst den Berg in de periode 1850-1940.
12. Dijken en kaden in de gemeente Nederhorst den Berg in de periode 1850-1940.
13. Wegenkaart van het dorp Nederhorst den Berg: detail uit de kaart van de gemeente Nederhorst den Berg, vervaardigd door de afdeling Reprografie Ingenieursbureau Oranjewoud BV.
14. Wegenkaart van het dorp Overmeer: detail uit de kaart van de gemeente Nederhorst den Berg, vervaardigd door de afdeling Reprografie Ingenieursbureau Oranjewoud BV.
15. Kaart van het buurtschap Overmeer in ca. 1800; Handgetekende kaart van de "gemeente" Nederhorst den Berg uit ca. 1800, Streekarchief te Hilversum: Nederhorst den Berg, Oud Archief nr. 26.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

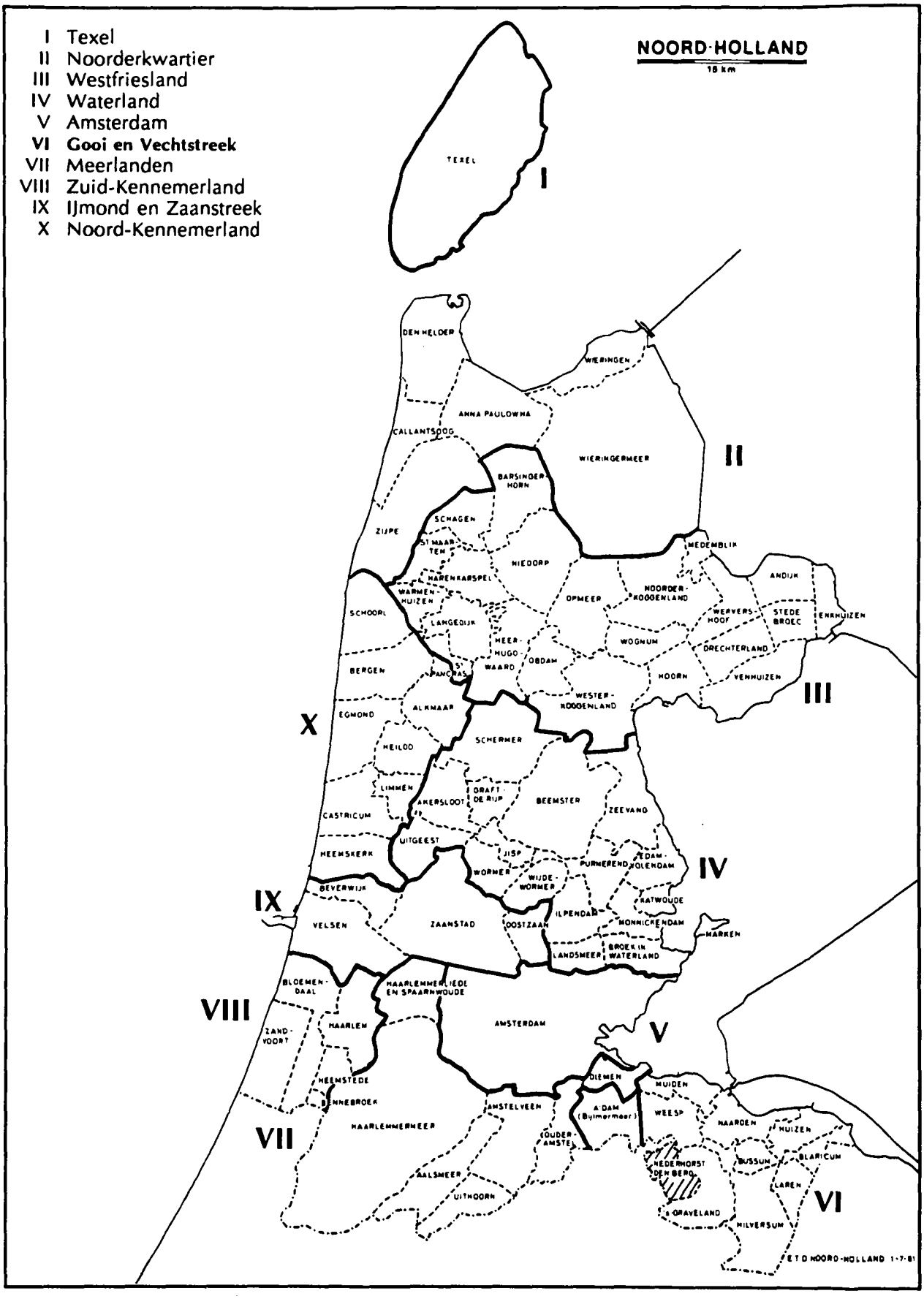

2. Gemeente Nederhorst den Berg in ca. 1850

3. Gemeente Nederhorst den Berg in 1866

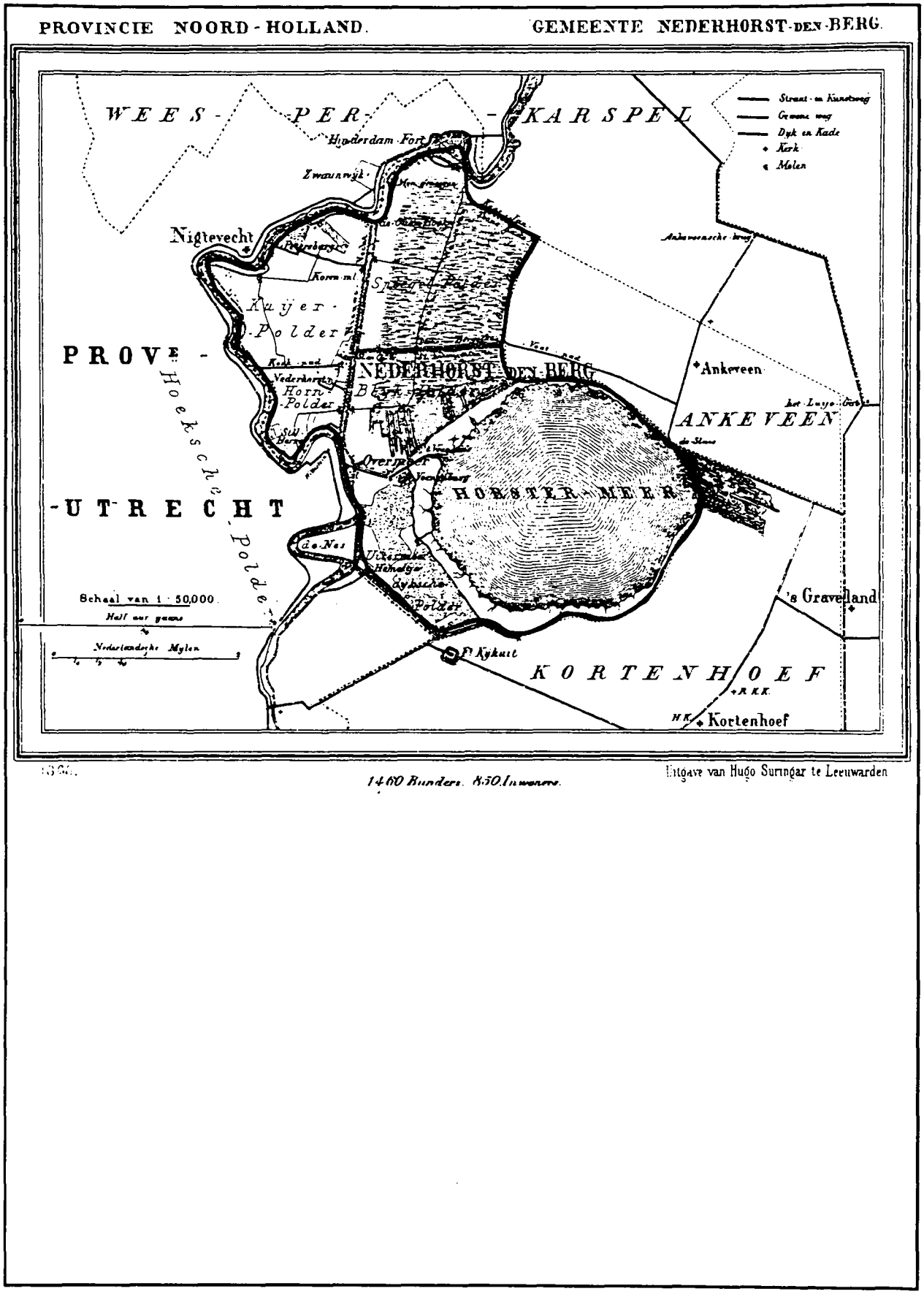

4. Gemeente Nederhorst den Berg ca. 1908

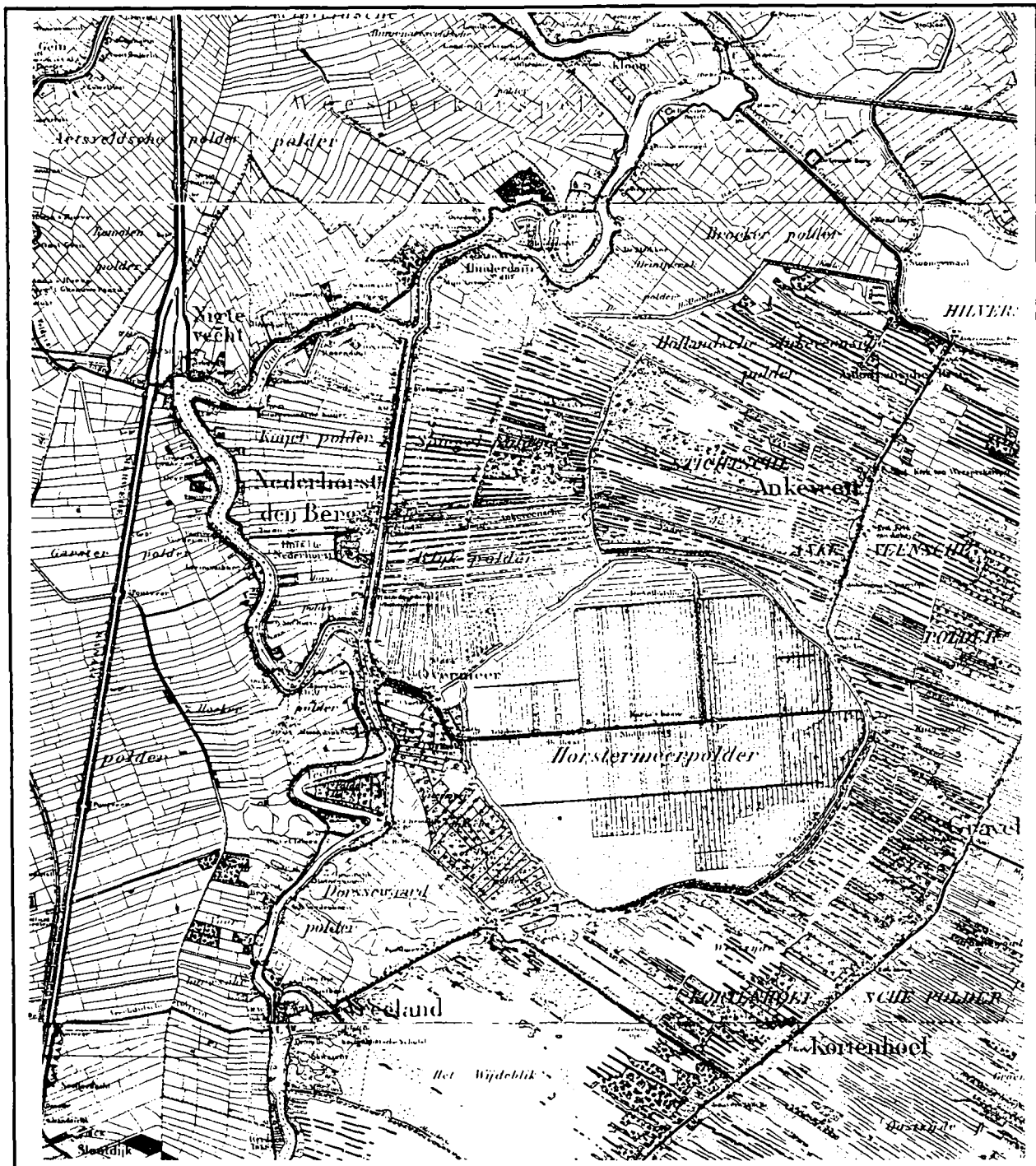

5. Gemeente Nederhorst den Berg in 1943

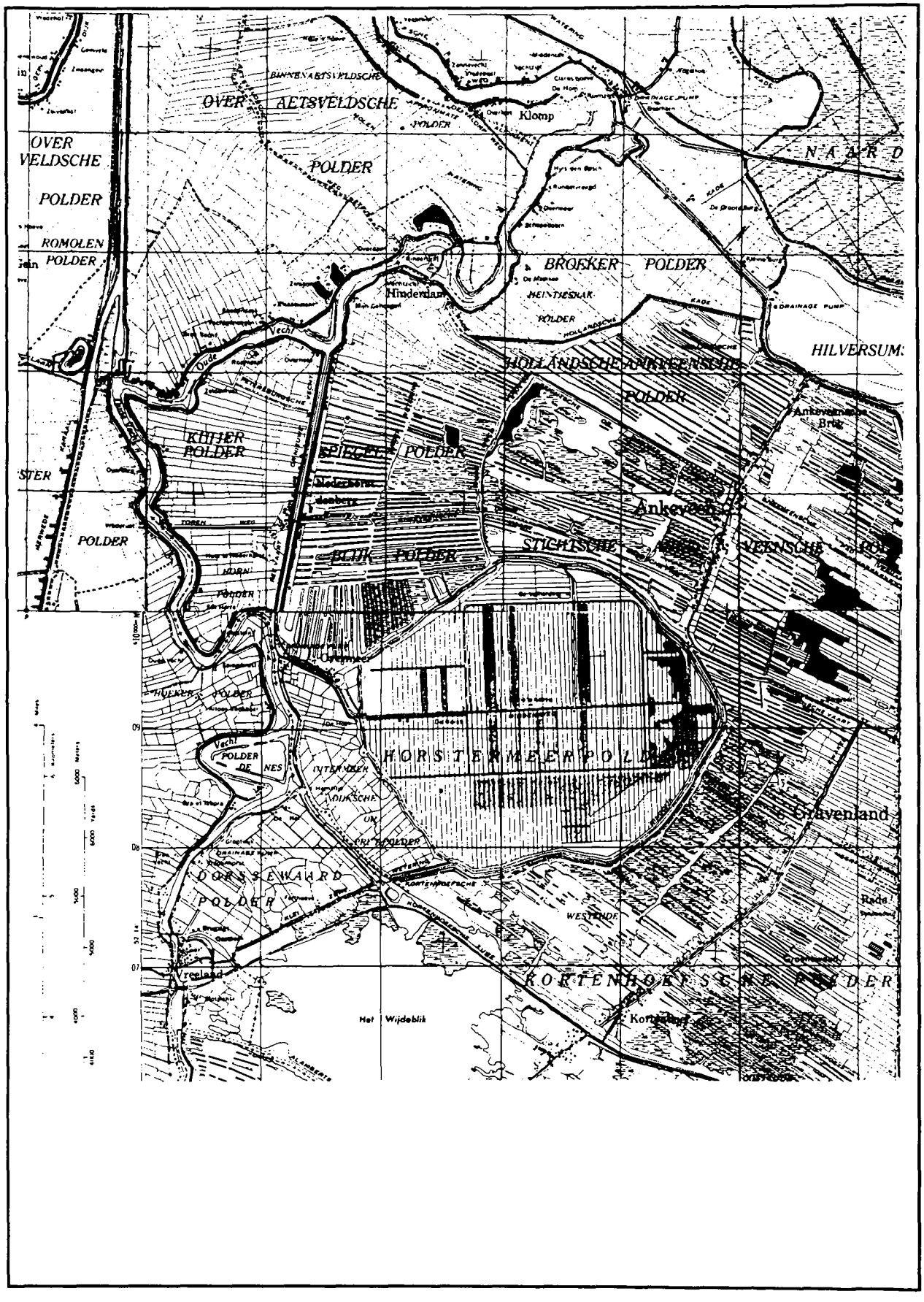

6. Gemeente Nederhorst den Berg in 1988

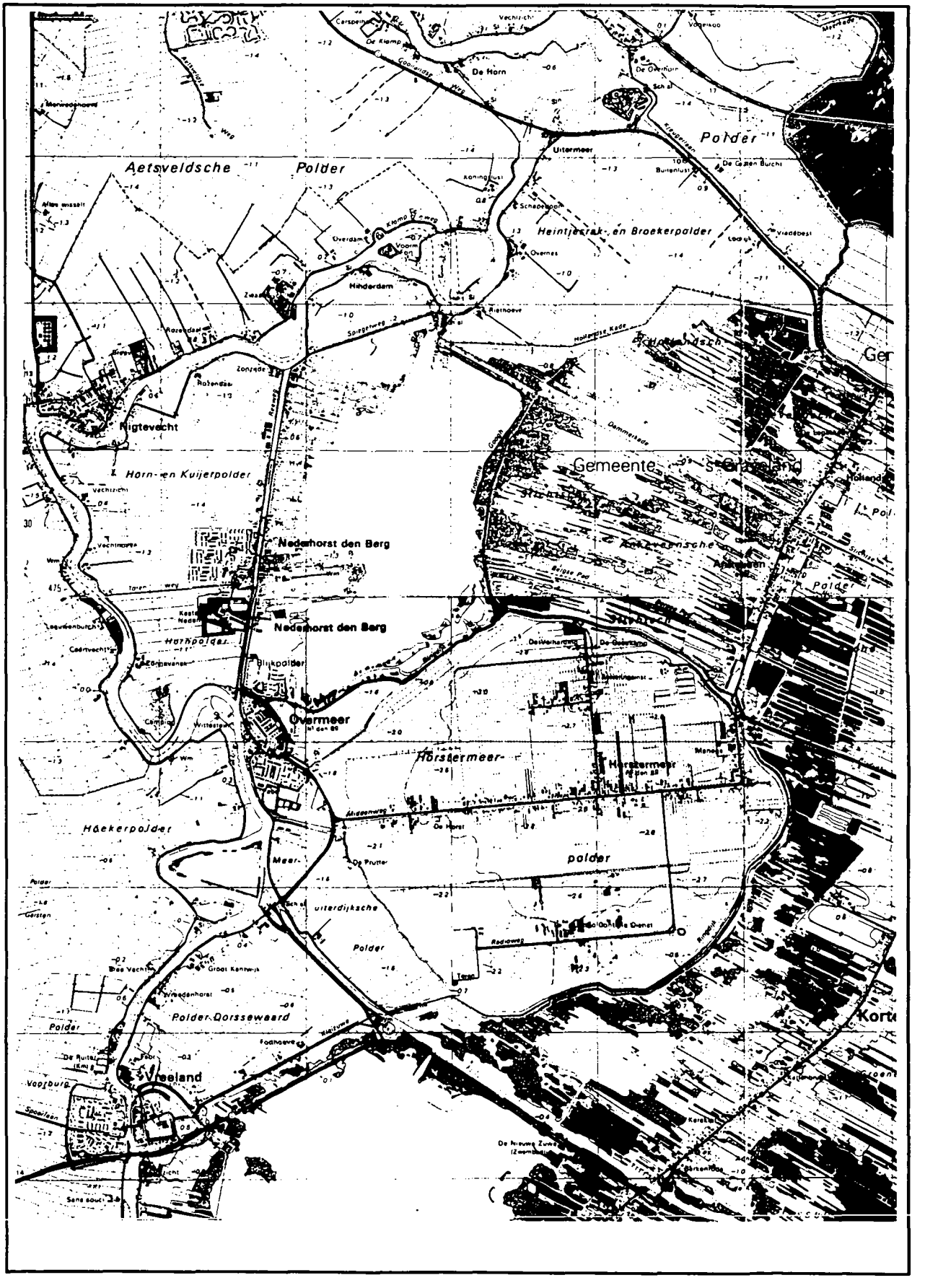

7. Indeling in MIP-deelgebieden

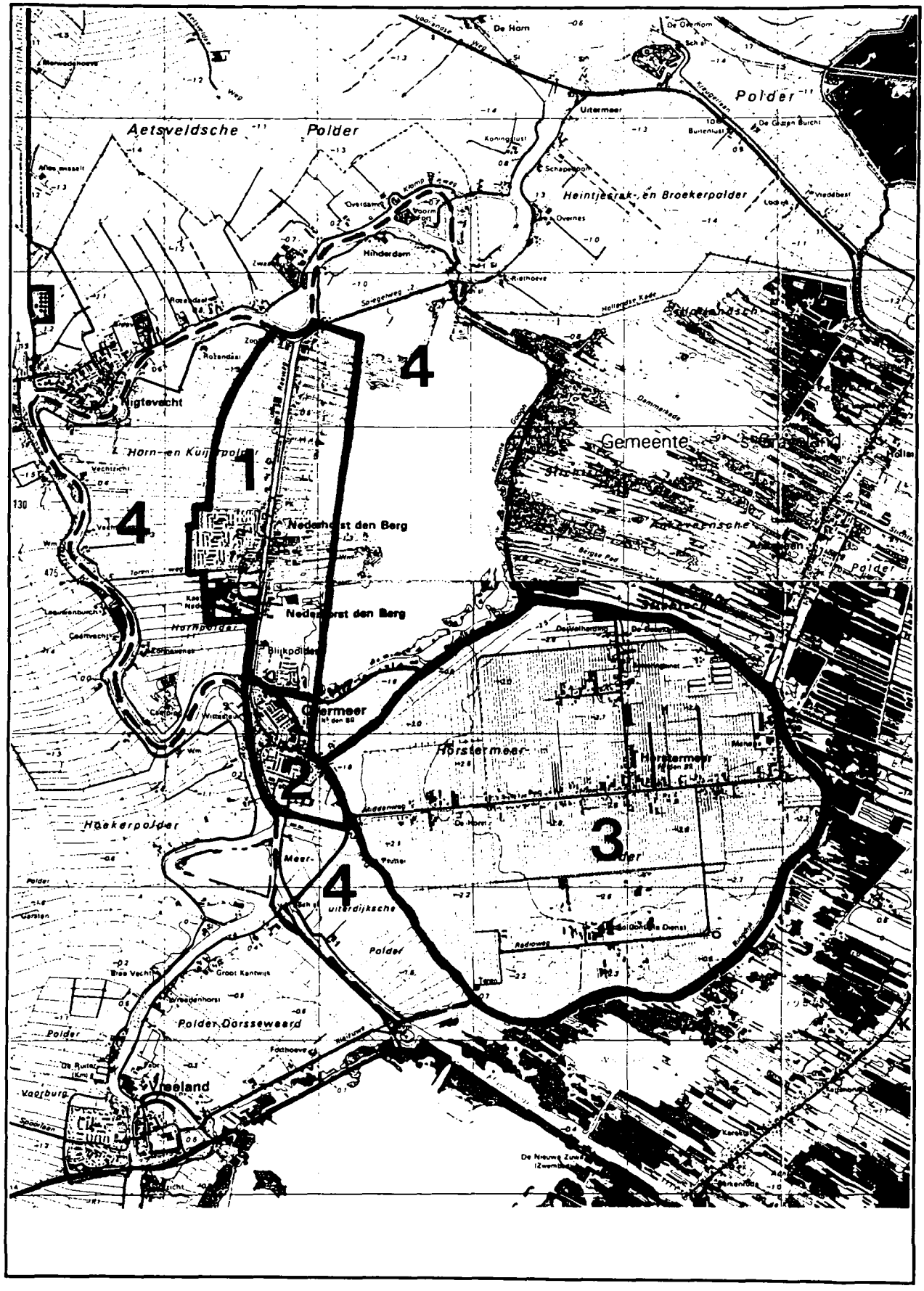

8. Bodemkaart van de Vechtstreek

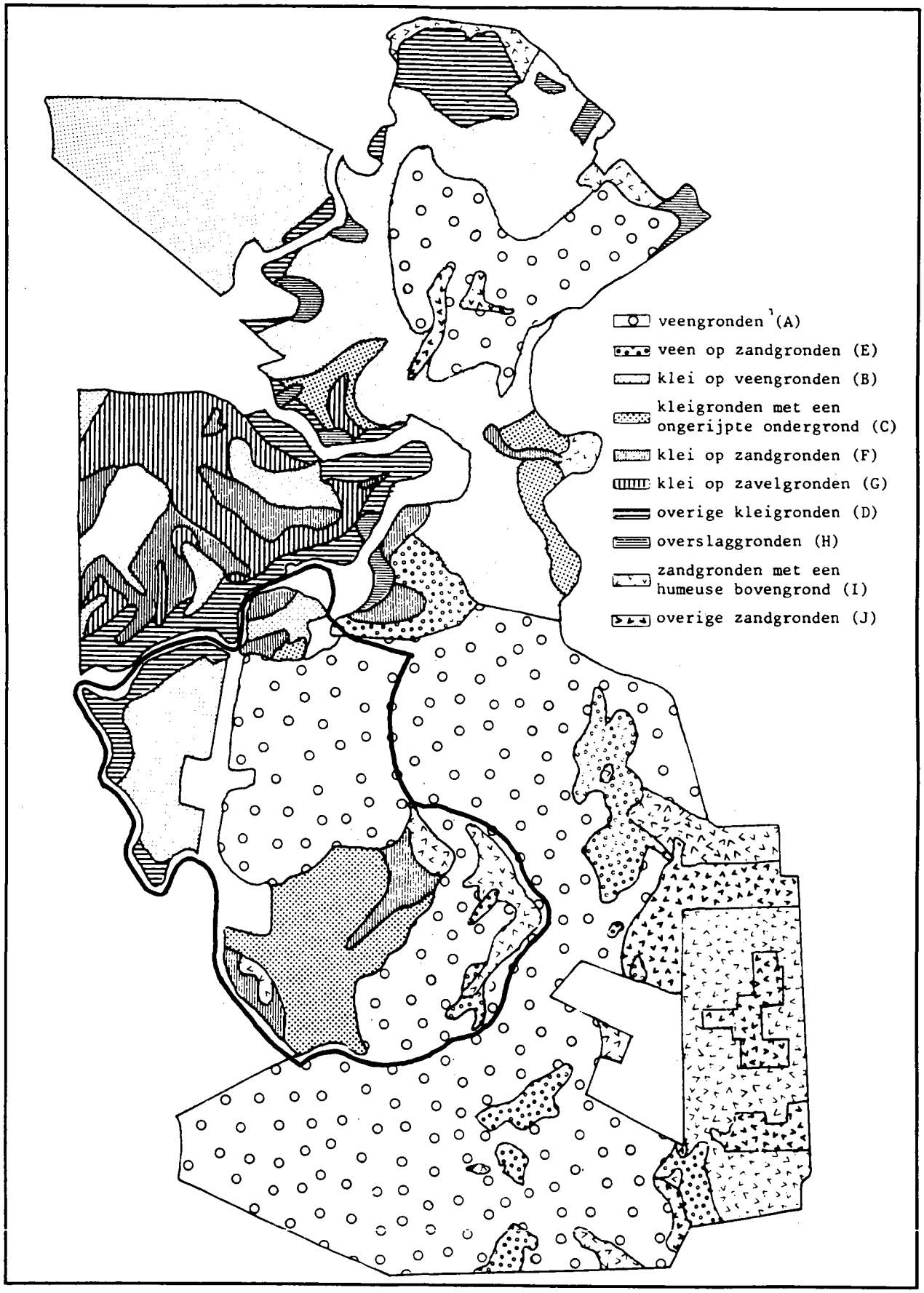

9. Geomorfologie van de Vechtstreek

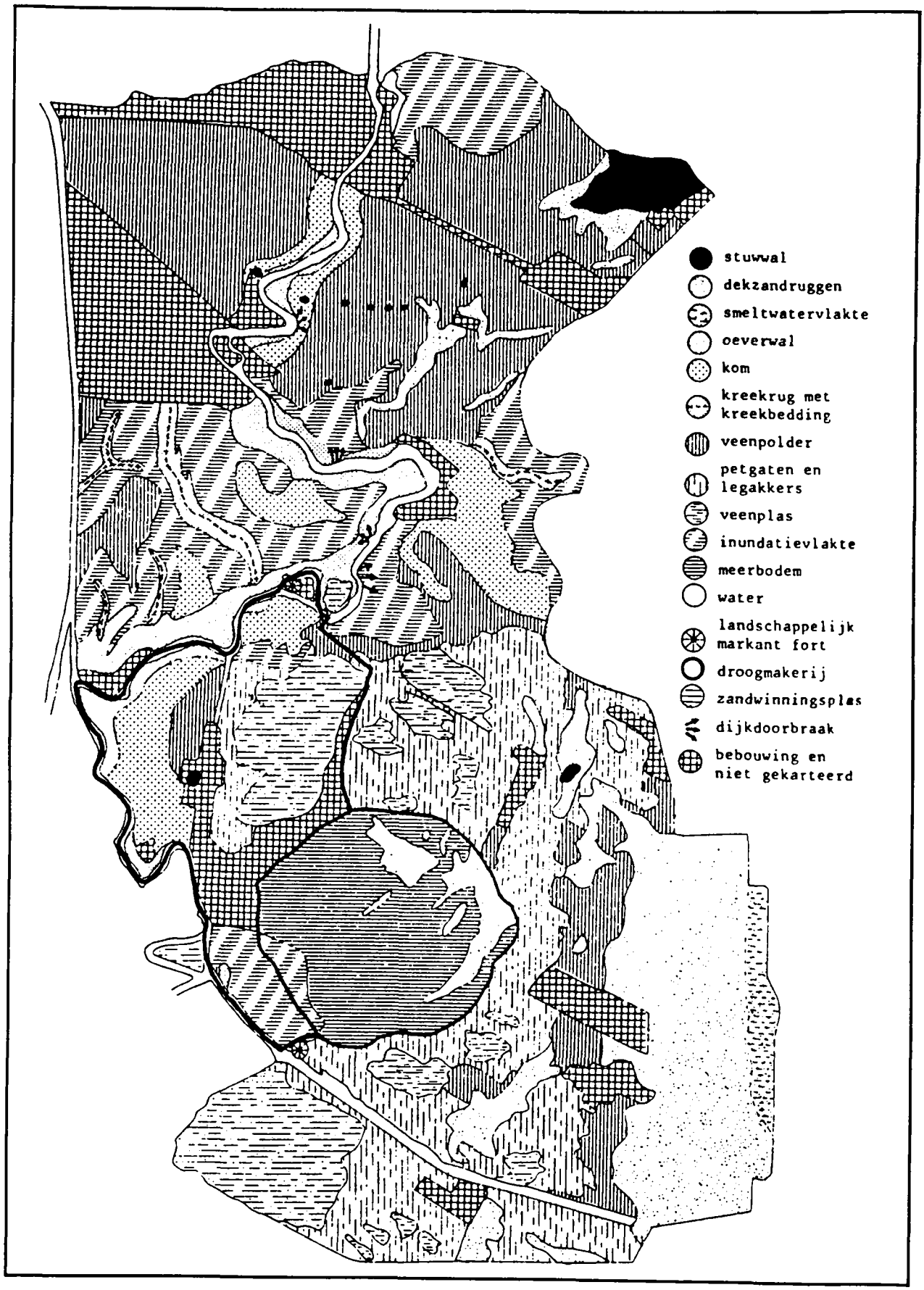

10a. Belangrijkste landwegen in de gemeente Nederhorst den Berg in ca. 1850

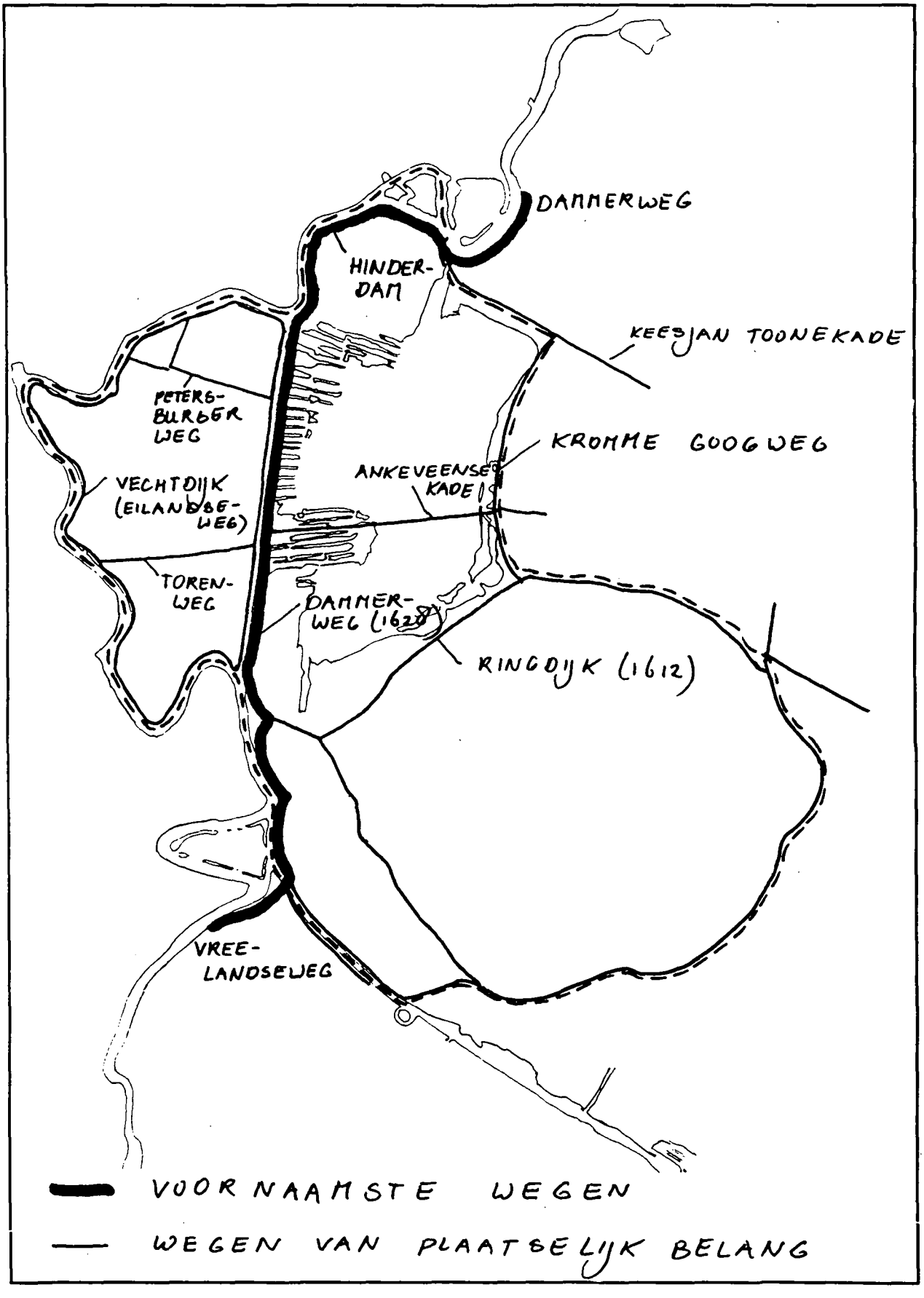

10b. Belangrijkste landwegen in de gemeente Nederhorst den Berg in ca. 1975

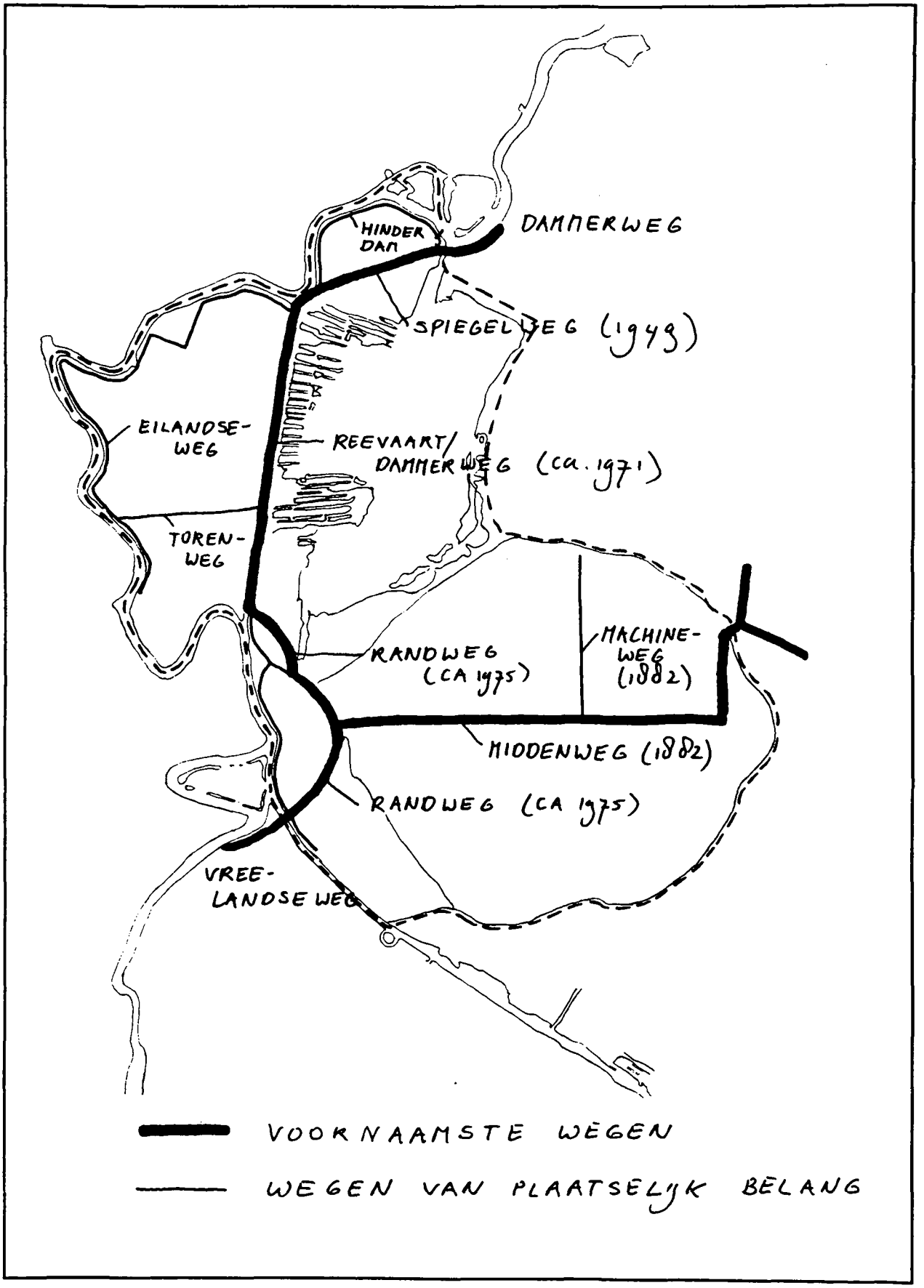

11. Waterwegen

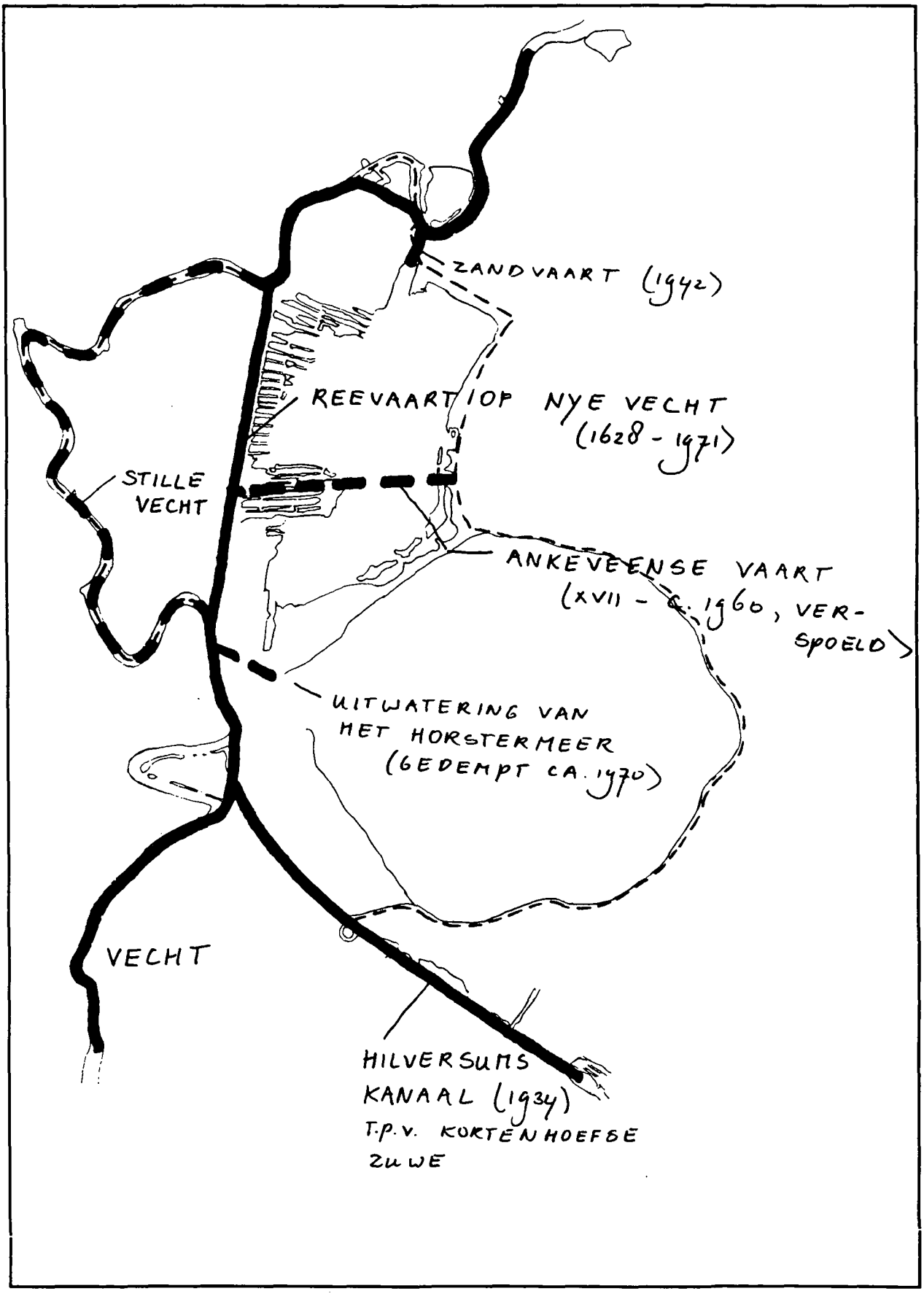

12. Dijken en kaden

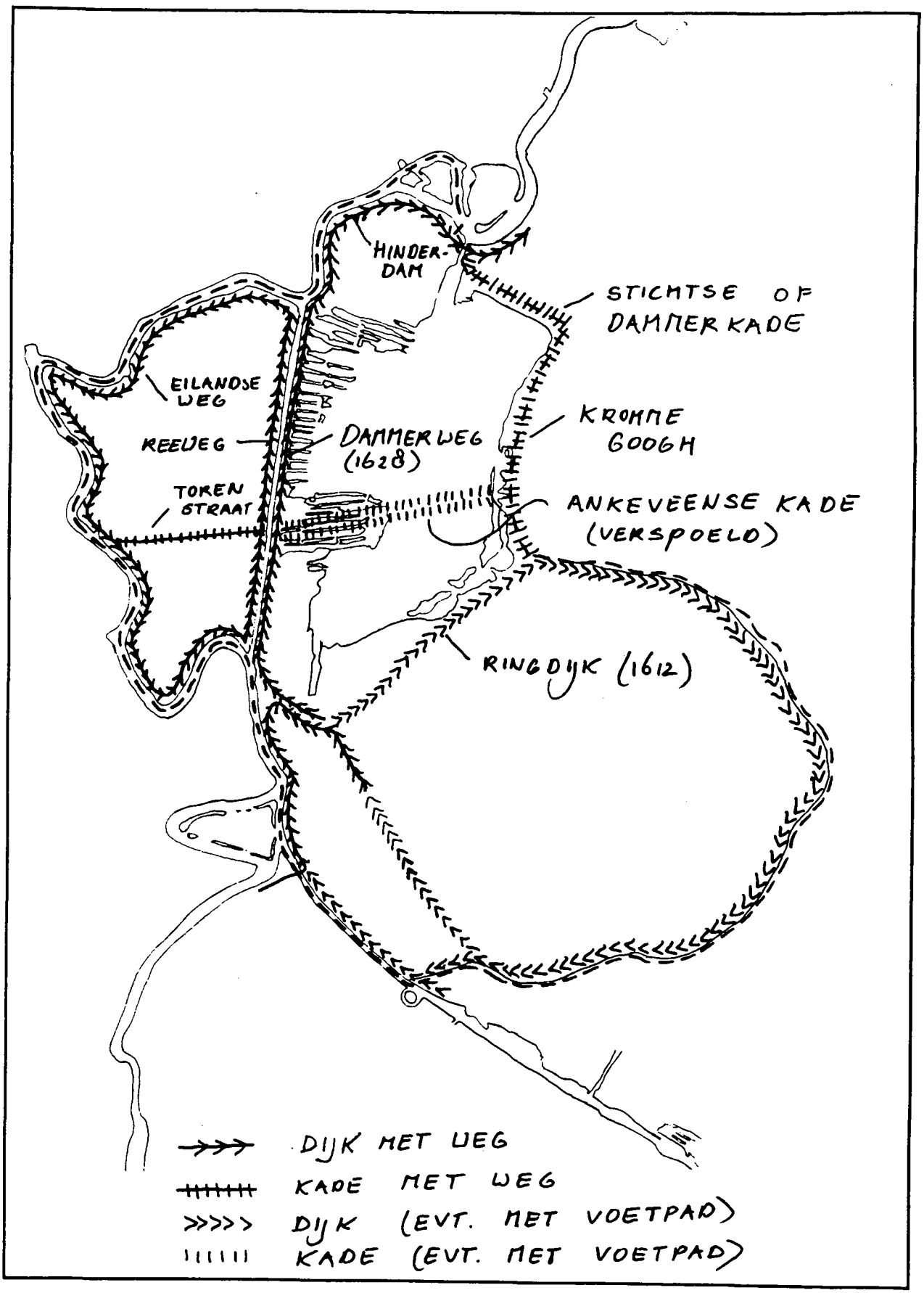

13. Wegenkaart van het dorp Nederhorst den Berg

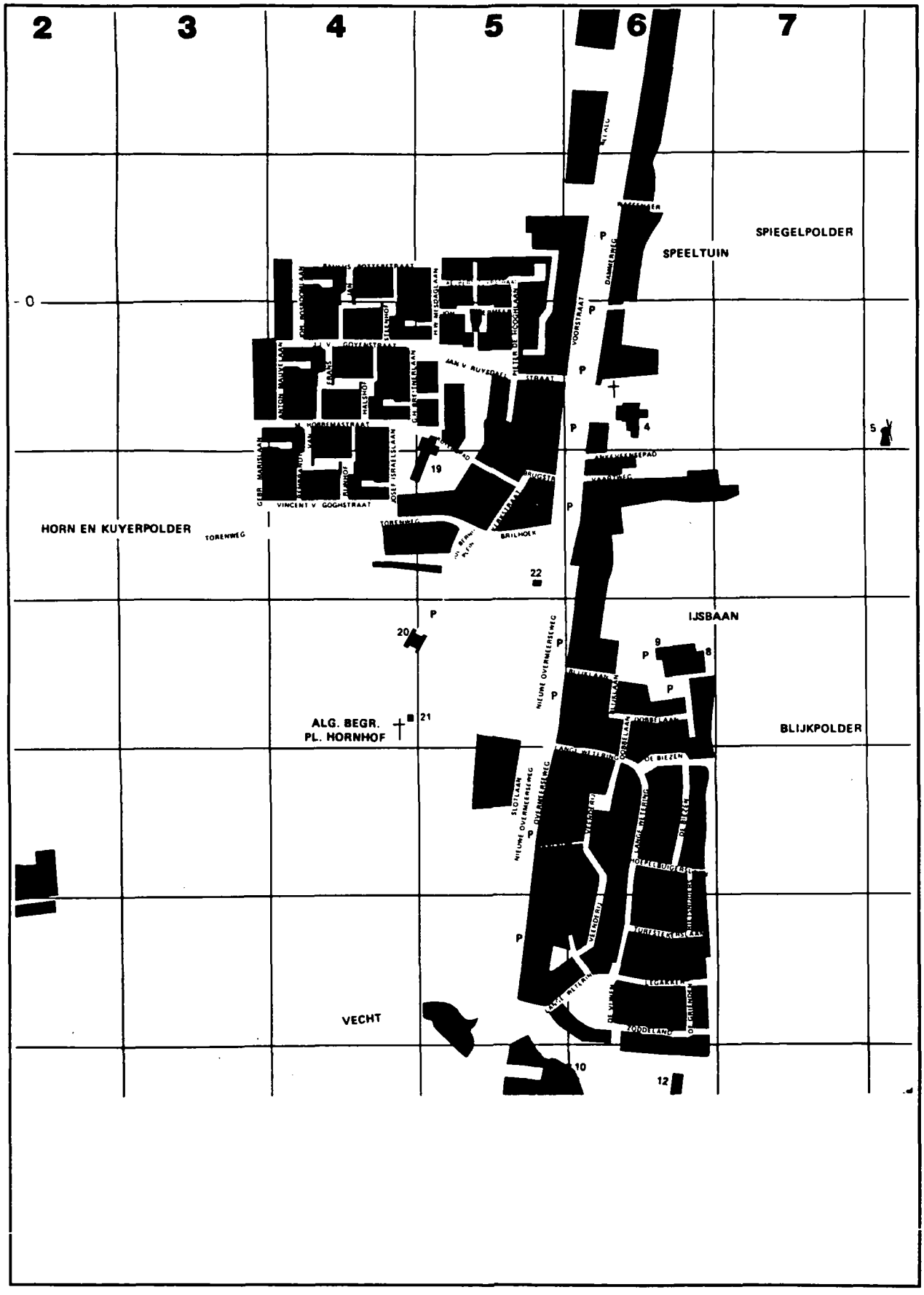

14. Wegenkaart van het dorp Overmeer

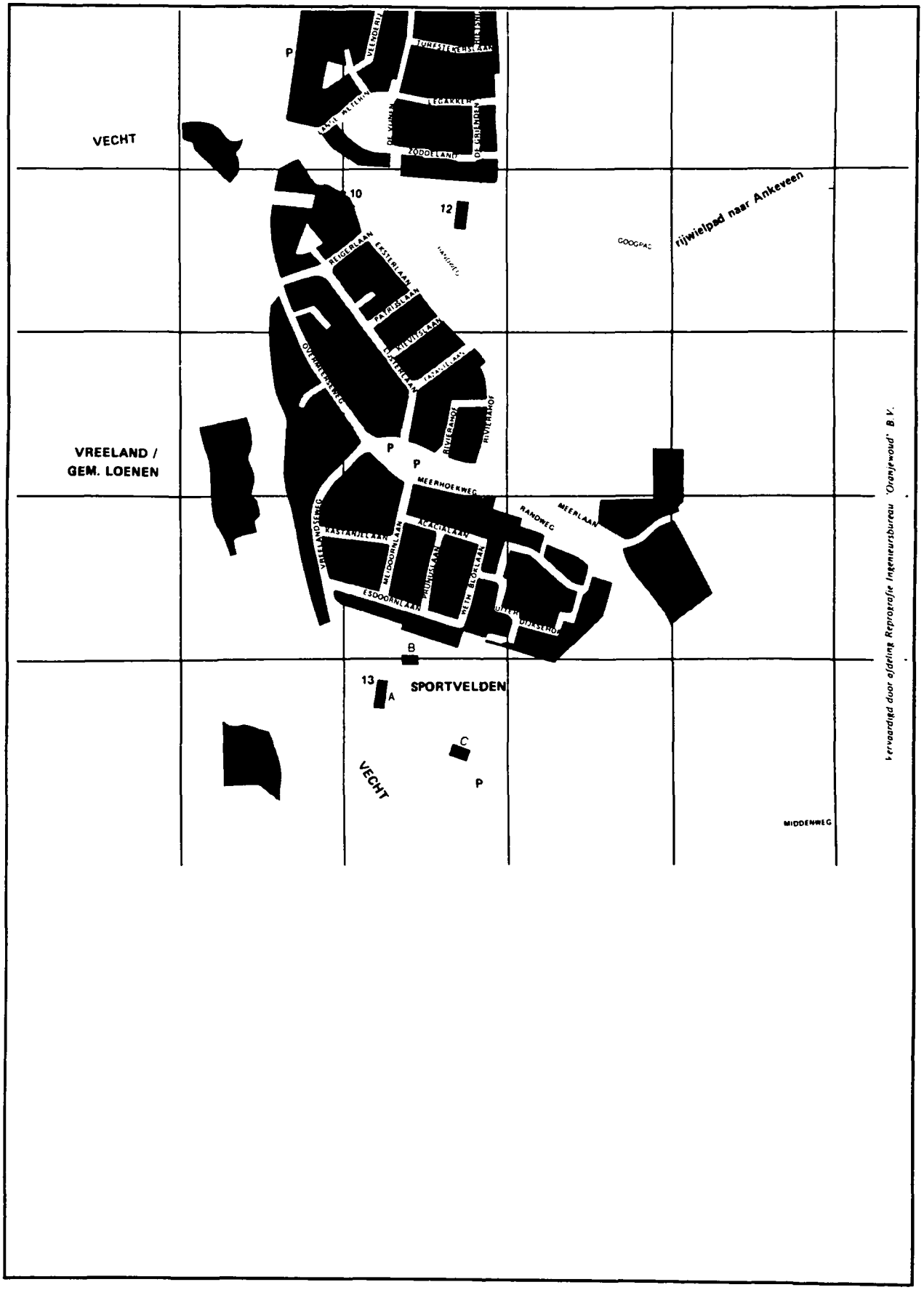

15. Kaart van het buurtschap Overmeer in ca. 1800

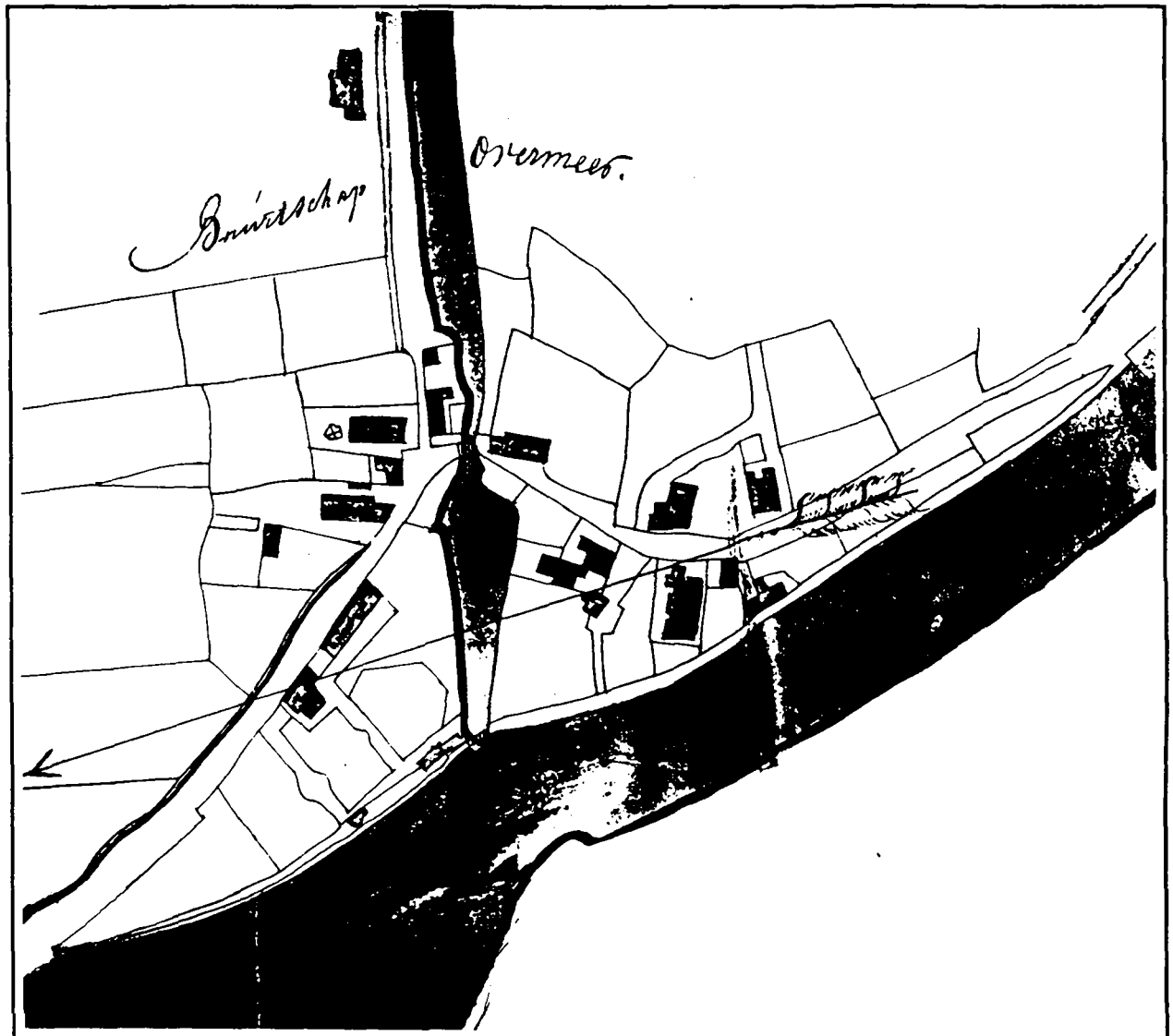

Register

Nederhorst den Berg/Nederhorst den Berg

001	Dammerweg 6	R.K. Kerk	0005126
002	Dammerweg 8	Woonhuizen	0005127
003	Dammerweg 15	Gereformeerde kerk	0005128
004	Dammerweg 16	Woonhuis	0005129
005	Dammerweg 79	Fabriek	0005130
006	Dammerweg 85	Geen	0005131
007	Dammerweg 102 101	Woonhuis; Kantoor	0005132
008	Dammerweg 115	Villa	0005133
009	Eilandseweg 2; 4 3	Wasserij en woning	0005134
010	Juliana-Bernhardplantsoen	Herdenkingsboom	0005135
011	Kerkstraat 20	Woonhuis	0005136
012	Overmeerseweg 1	Restaurant	0005137
013	Reeweg 1	Boerderij	0005138
014	Reeweg 5	Boerderij	0005139
015	Van Ruysdaelstraat 3; 5	Gemeentewerf	0005140
016	Slotlaan	Muziektent	0005141
017	Slotlaan 12 11; 13	Woningen	0005142
018	Voorstraat 1	Pastorie	0005143
019	Voorstraat 2	Winkel	0005144
020	Voorstraat 33	Woonhuis	0005145

Nederhorst den Berg/Horstermeer

021	Machineweg 14	Kerkzaaltje	0005146
022	Machineweg 53	Boerderij	0005147
023	Machineweg	Transformatorhuisje	0005148
024	Middenweg 13	Woonhuis; Schuur	0005149
025	Middenweg 20	Gemaal	0005150
026	Middenweg 21	Boerderij	0005151
027	Middenweg 32	Boerderij	0005152
028	Middenweg 45	Stolpboerderij	0005153
029	Middenweg 86	Boerderij	0005154
030	Middenweg 91; 93	Dubbelwoning	0005155
031	Middenweg 96	Woning met stal	0005156
032	Middenweg 107	Woning (?)	0005157
033	Middenweg 111b; 113; 115B	Woning met schuur	0005158
034	Middenweg 117	Boerderij	0005159

Nederhorst den Berg/buitengebied

035		Geen	0005160
036		Geen	0005161
037	Eilandseweg 17	Boerderij	0005162
038	Eilandseweg 18	Boerderij	0005163
039	Meerlaan 20 21	Boerderij	0005164
040	Randweg	Geen	0005165
041	Randweg	Schutsluis	0005166

Nederhorst den Berg/Overmeer

042	Overmeerseweg ACH 116	Transformatorhuisje	0005167

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 31 43

Samenstelling
ir. J.A. van der Hoeve
Afdeling Cultuur en Educatie, Cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, januari 1993

Nederhorst den Berg